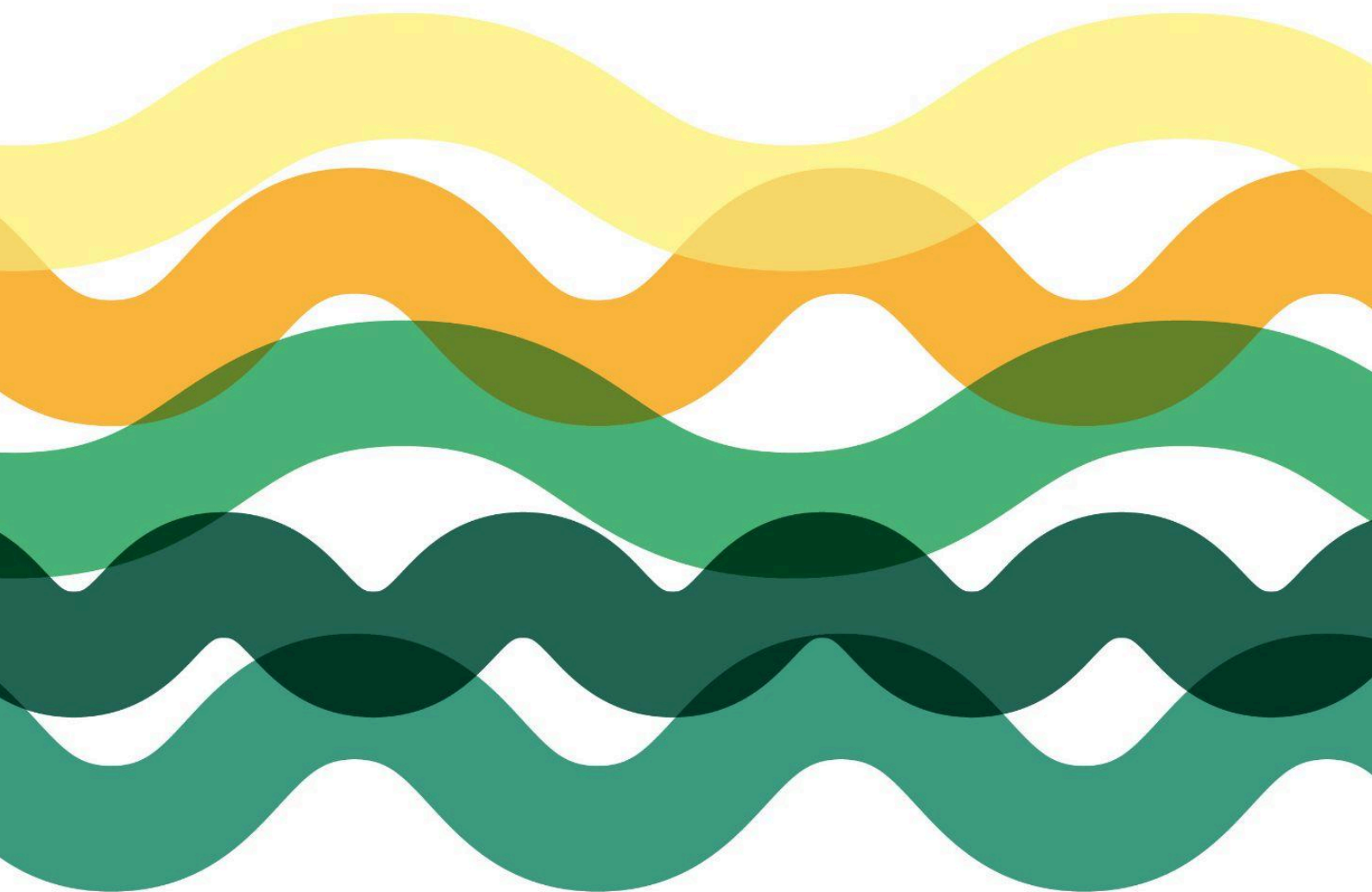

Sociaal veiligheidsplan

Dit document bevat het sociaal veiligheidsplan inclusief het pestprotocol. Een veilig klimaat behoort tot de kern van goed montessori-onderwijs, en dus van onze school. Daar werken we elke dag aan. Het begint al bij het verwelkomen van de kinderen bij de deur. We zien dan meteen hoe het met een kind gaat, en kunnen daarop inspelen. Het sociaalveiligheidsplan beschrijft wat wij verstaan onder sociale veiligheid en bevat protocollen die we gebruiken bij verschillende gebeurtenissen.

Het sociaalveiligheidsplan is een groeidocument. Door regelmatig stil te staan bij de verschillende onderdelen evalueren we het huidige beleid en indien nodig passen we dit plan aan.

1. Inleiding	4
1.1. Veiligheid	4
1.2. Pedagogisch klimaat	4
1.3. Sociale veiligheid	4
2. Gedragscode	7
2.1. Rol van de school	7
2.2. Rol van de leerling	7
2.3. Rol van de ouders	8
2.4. Procedure grensoverschrijdend gedrag	8
2.5. Incidentenregistratie	8
3. Aandachtsgebieden	11
3.1. Machtsmisbruik, waaronder seksuele intimidatie	11
3.2. Pesten	12
3.3. Racisme/ discriminatie	12
3.4. Lichamelijk en geestelijk geweld	12
4. Klachtenprocedure	13
4.1. Hoe lossen we problemen op?	13
4.2. Landelijke klachtencommissie	14
4.2. Klachten over seksuele intimidatie, agressie en geweld	14
4.3. Onderwijsinspectie	14
Bijlage 1: pestprotocol	15
1. Inleiding	16
2. Is het plagen of is het pesten?	16
3. Het signaleren van pesten	17
4. Het voorkomen van pesten	18
5. Het aanpakken van pesten	19
Bijlage 2 Protocol bij overlijden leerling, ouder, collega	21
Stappenplan bij overlijden leerling	22
Stappenplan bij overlijden ouder	29
Stappenplan bij overlijden leerkracht	32

1. Inleiding

1.1. Veiligheid

Veiligheid in het onderwijs omvat meer dan veilige speeltoestellen en een goed noodplan. Een veilige school is een school waar leerlingen, ouders en leraren zich veilig voelen. De basisschool is een afspiegeling van de samenleving. Kinderen, teamleden en/of ouders komen wel eens in aanraking met vormen van ongewenst gedrag of incidenten, zoals pesten, vernielingen en agressie.

1.2. Pedagogisch klimaat

Het pedagogisch klimaat is van invloed op de veiligheid rond en in de school. Het pedagogisch klimaat is de sfeer waarin kinderen, team en ouders leren, werken en ontwikkelen met elkaar, hoe we met elkaar omgaan, hoe we regels en afspraken hanteren, kortom: hoe we met elkaar in verbinding staan in een fijne, veilige en positieve sfeer. Door te zorgen voor een positief pedagogisch klimaat zijn kinderen in staat om gemotiveerd te leren in een veilige leeromgeving. De school staat niet alleen in het creëren van sociale veiligheid. Samen met de partners om de school, zowel de buurt- als maatschappelijke partners, en de ouders

1.3. Sociale veiligheid

Onder het kopje veiligheid kunnen verschillende aspecten worden verstaan. Je veilig voelen is een sociale voorwaarde om tot actief meedenken en meewerken te komen. We maken gebruik van verschillende programma's en interventies om kinderen en leerkrachten te helpen zich veilig en competent te voelen en daarin te volgen:

Leerling-niveau

Ons team wordt getraind door expertisecentrum Orion om een eigen sociaal-emotionele leerlijn vorm te geven.

In de onderbouw gebruiken we Kleuter in Beeld om de ontwikkeling te volgen en vast te leggen. In de midden- en bovenbouw gebruiken we ZIEN; dit is een instrument om de sociaal-emotionele ontwikkeling te volgen. Leerlingen vanaf groep 6 vullen de lijsten in van ZIEN. Ook observeren leerkrachten doorlopend hoe het met de kinderen gaat, en doen interventies waar nodig. Bij een opvallende ontwikkeling, zetten we observaties van onze eigen interne begeleiders in, kindgesprekken, kindplannen en roepen we zo nodig ook de expertise van onze adviseur passend onderwijs Margo Slob.

Ons aanbod bevat onder meer de volgende onderdelen:

- uitgebreide, intensieve gouden weken waarin we de storming-fase zoveel mogelijk proberen over te slaan, door vrijwel continu te werken aan: waarom kom je naar

school, hoe gedraag je je dan, wat spreken we af. Hiervoor wordt het hele team van school ingezet.

- In de onderbouw worden de montessoriaanse 'wellevendheidslesjes' (lessen in omgangsvormen) gegeven volgens de drie perioden.
- Gedurende het hele schooljaar besteden we aandacht aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van onze leerlingen, daarbij geholpen door onze drie jaargroepen. Leerlingen moeten hierdoor rekening met elkaar houden, en leren elkaar te helpen.

Extern aanbod

Soms blijkt dat kinderen meer nodig hebben dan bovenstaand. We kunnen dan de hulp inroepen van onder meer de gedragspecialisten vanuit Staij, de OKA, we kunnen kinderen en hun ouders verwijzen naar een faalangstreductietraining, sociale vaardigheidstrainingen, een kinderpsycholoog, trainingen voor kinderen waarvan de ouders gescheiden zijn, etc.

Ook worden regelmatig trainingen op dit gebied door ons ingekocht die aan kleine groepjes kinderen worden gegeven.

Internet voor kinderen

We doen veel aan het veilig gebruiken van internet door onze leerlingen. We besteden regelmatig aandacht in de klassen aan het gebruik van internet, laten de kinderen weten dat je op moet passen met wie je contact maakt op internet, naar welke sites je wel en niet gaat, et cetera. We voeden onze kinderen hierin op: zoals je kinderen ook moet leren om veilig te fietsen in het verkeer buiten, zo moet je kinderen ook opvoeden om zich veilig op internet te gedragen. Mochten kinderen desondanks dergelijke pagina's tegenkomen, dan gaan de hieronder genoemde afspraken in werking:

In de week van de mediawijsheid besteden we in de bovenbouw extra aandacht aan je veilig bewegen op internet. Afspraken die dan onder meer worden gemaakt zijn:

- Licht je leerkracht in als je "foute" informatie tegenkomt (geweld, seks e.d.).
- Als je de bestaande afspraken naleeft, is het niet jouw schuld dat je zulke informatie tegenkomt.
- Ga op een zorgvuldige en verantwoorde wijze om met de computers en de bijbehorende apparatuur.
- Geef nooit persoonlijke informatie door op internet zonder toestemming van de leerkracht. - Leg nooit contact met iemand zonder toestemming van je leerkracht.
- Verstuur bij e-mail berichten nooit beeldmateriaal van jezelf of van anderen zonder toestemming van je leraar.
- Beantwoord nooit "foute" e-mail en verstuur ook zelf dergelijke mailtjes niet.
- Spreek van tevoren met je leraar af wat je op internet gaat doen. - Als je je niet houdt aan de afspraken worden jij en je ouders daarop aangesproken. Het gevolg kan zijn dat je een poos geen gebruik kunt maken van de computer.

- **Gesprekscyclus**

Om het welbevinden en de veiligheid van de leerkrachten te volgen wordt de gesprekscyclus gehouden. Deze gesprekken vinden elk jaar plaats en geven de schoolleiding inzicht in het welbevinden van de leerkracht en maken mogelijke risico's zichtbaar. Leerkrachten zonder vast contract hebben elk jaar een ambitiegesprek, twee functioneringsgesprekken en een beoordelingsgesprek. Leerkrachten (en andere medewerkers) met een vast contract hebben jaarlijks een ambitiegesprek of een alternatief daarop, een functioneringsgesprek en ongeveer driejaarlijks een beoordelingsgesprek. Tussen elke vakantie gaat de directeur de op klasbezoek in alle klassen, ze gebruikt dan kijkwijzers. Dit bezoek wordt nabesproken, waarin ook ruimte is voor gesprek over dit onderwerp. Naar aanleiding van het gesprek krijgt een leerkracht zo nodig extra klassenbezoeken, supervisie, coaching of werkbegeleiding aangeboden.

- **Tevredenheidsenquête**

In een driejarige cyclus wordt de leerkracht bevraagd middels de digitale tevredenheidsenquête. Als er naar aanleiding van de resultaten nader onderzoek nodig lijkt naar veiligheidsbeleving zal de vragenlijst van het vervangingsfonds worden afgenomen.

- **Vertrouwenspersoon**

De vertrouwenspersoon is de spil tussen een personeelslid en de externe vertrouwenspersoon. Personeelsleden kunnen in vertrouwen hun zorgen delen met de interne contactpersoon inzake seksuele intimidatie en/of misbruik. Sevda Sulun is de interne vertrouwenspersoon (sevda@opdekade.amsterdam), Evelien Brouwer is de externe vertrouwenspersoon (ebrouwer@hetabc.nl).

Netwerk bij incidenten en calamiteiten

- **Driehoeksoverleg**

Indien nodig vindt het Driehoeksoverleg plaats tussen de Adviseur Passend Onderwijs, Ouder Kind Adviseur, de interne begeleider en de directeur (soms sluit de schoolarts aan bij dit overleg). Hierin worden kinderen met zorgelijke ontwikkelingen op cognitief of gedragsmatig gebied besproken, of kinderen die opgroeien in een zorgelijke situatie.

- **Inzet Ouder Kind Adviseur**

Soms loopt het niet helemaal goed met een kind. De signalen kunnen vanuit de ouders komen, vanuit de leerkracht of door het opvallend gedrag van het kind. Bij vragenover de opvoeding schakelen we de OKA in, zij kan ouders adviseren over hulpvragen die met de kinderen in de thuissituatie te maken hebben.. De contactgegevens van de OKA staat in onze schoolgids op de website.

- **Contacten buurtregisseur/politie.**

De directeur heeft regelmatig contact met de buurtregisseur.

- GG&GD

De GG&GD staat voor ons klaar met onze vragen rondom jeugdgezondheid. Jaarlijks worden de vijf- en tienjarigen bij ons op school onderzocht. Met toestemming van ouders worden deze onderzoeken nabesproken met de intern begeleider.

- Contacten met praktijken voor psychologen/ integratieve therapeuten
Wij hebben regelmatig contact met de verschillende hulpverleners.

2. Gedragscode

2.1. Rol van de school

De school (directie, leerkrachten, onderwijsondersteunend personeel) hanteert bij haar omgang met leerlingen, ouders en overige partijen mede op grond van openbare identiteit respect voor de ander als algemeen uitgangspunt. Deze respectvolle wijze van omgaan met elkaar vormt de basis van alle relaties. Als relaties onder druk komen te staan door het ontbreken van dit respect kan er een vertrouwensbreuk ontstaan. Zo'n vertrouwensbreuk kan verregaande consequenties hebben. Voor personeel kan dit leiden tot berisping, schorsing of ontslag, voor hulpouders tot beëindiging van de samenwerking.

2.2. Rol van de leerling

Van de leerling verwacht de school bij de omgang met medeleerlingen, leerkrachten, ouders en overige partijen eveneens respect voor de ander als algemeen uitgangspunt. Bij de omgangsregels die in elke groep aan het begin van het schooljaar in samenspraak met de leerlingen worden opgesteld, vormt dit respect voor de ander de basis. Door het ontbreken van het bovengenoemde respect kan een leerling de relatie met de school zodanig onder druk zetten dat een vertrouwensbreuk kan ontstaan. Zo'n vertrouwensbreuk kan tot schorsing of verwijdering van de leerling leiden. Alleen de bestuurder van onze stichting kan een kind schorsen.

Hoe gaan we met elkaar om?

Kinderen moeten zich veilig voelen op school en zichzelf durven zijn. Daarom is het van belang met de leerlingen regels af te spreken en die ook consequent te hanteren. Hierdoor weten ze waar ze aan toe zijn en waar ze zich aan dienen te houden.

In alle groepen wordt structureel aandacht besteed aan het sociaal-emotionele functioneren op school. In kringgesprekken of groepsopdrachten worden thema's behandeld als vriendschap, pesten, angst, veiligheid, omgaan met elkaar, omgaan met verschillen.

Respect hebben voor de mening en opvatting van de ander achten we van groot belang.

Wij hanteren de onderstaande basisregels op school

- We helpen elkaar
-

- We vertrouwen elkaar
- We overleggen met elkaar
- We respecteren de anderen
- We zorgen voor een rustige, nette school
- We zijn zuinig op de materialen

2.3. Rol van de ouders

Van de ouders verwacht de school ondersteuning bij haar taak om het vormingsproces van jonge mensen gestalte te geven. Die ondersteuning uit zich mede door de respectvolle omgang met leerkrachten, leerlingen, andere ouders en overige partijen. Als ondersteuning en respectvolle omgang structureel ontbreken, wordt de relatie met de school onder druk gezet, waardoor een vertrouwensbreuk kan ontstaan, die kan leiden tot beëindiging van de samenwerking. De leerling wordt in dat geval van school verwijderd.

2.4. Procedure grensoverschrijdend gedrag

Als pedagogisch hulpmiddel bij de vorming van de leerlingen wordt er in bepaalde situaties gebruikgemaakt van belonen en indien nodig straffen.

Bij strafmaatregelen hanteert de school drie belangrijke uitgangspunten:

- a.) Straf hoort een uitzondering te zijn. De school vindt dat het tot de professionele taken van een leerkracht hoort met alle kinderen een goede relatie te onderhouden. Als straf een dagelijks ingezet hulpmiddel is, zullen er andere maatregelen genomen moeten worden.
- b.) Adequaatheid; Straf dient qua aard en omvang te passen bij de situatie en de leerling.
- c.) Gedragsgerichtheid; Straf is niet gericht op het kind als zodanig, maar op ongewenst gedrag dat het kind vertoont. Het is belangrijk ongewenst gedrag vooraf (samen met de kinderen) te bepalen, alsmede het oorzaak- gevolg inzicht van de leerlingen te cultiveren.

2.5. Incidentenregistratie

Om de sociale veiligheid te monitoren, te evalueren en het beleid bij te stellen, is het noodzakelijk om de incidenten te registreren. Door analyse van de data kunnen we toekomstige incidenten wellicht voorkomen. Na ernstige incidenten vult het betrokken personeelslid het formulier in en hangt dit in ParnasSys bij het desbetreffende kind. De directeur houdt het overzicht op de incidenten en initieert evaluatie aan het einde van het schooljaar. Bij deze evaluatie staat de vraag centraal: wat is er nodig om de sociale veiligheid zo optimaal nodig te houden en wat kunnen we nog anders doen of verbeteren?

Incidenten die in de incidentenregistratie moeten worden geregistreerd zijn:

- bedreiging (verbaal of non-verbaal, waarbij de ontvanger zich sterk geraakt voelt)
- fysiek geweld (ernstige fysieke geweldpleging waarbij behandeling bij een arts nodig is)
- grove pesterijen (pesterij heeft systematisch en terugkerend karakter)
- seksuele intimidatie en misbruik

2.6. Protocol grensoverschrijdend gedrag

Door afspraken te maken over hoe wij op onze school omgaan met ordeverstorend- en grensoverschrijdend gedrag willen we de veiligheid van leerlingen, leerkrachten, medewerkers en ouders waarborgen. We werken met elkaar aan het creëren van een fijne prettige en veilige sfeer. Daarom vinden we het als school belangrijk om aan te geven waar onze grenzen wat betreft gedrag liggen.

Op onze school wordt onder **ordeverstorend gedrag** van een leerling verstaan;

- Overtreden van de klassenregels
- Verstoren van de rust in de klas
- Niet opvolgen van de instructies van de leerkracht

Op onze school wordt onder **grensoverschrijdend gedrag** van een leerling verstaan;

- Het herhaaldelijk binnen een week weigeren deel te nemen aan het leerproces
- Het herhaaldelijk binnen een week niet luisteren naar de leerkracht of ander personeel
- Herhaaldelijk binnen een week zonder toestemming de klas verlaten
- Verbaal geweld d.w.z. het uitschelden van teamleden en overblijfmedewerkers, het herhaaldelijk uitschelden van andere leerlingen
- Fysiek geweld d.w.z. bijten slaan schoppen van de leerkracht en het herhaaldelijk bijten slaan schoppen van medeleerlingen
- Oppositioneel gedrag d.w.z. het stelselmatig vertonen van gedrag waardoor de veiligheid van de leerkracht, de groep en de leerling zelf in gevaar wordt gebracht
- Ongewenste intimiteiten d.w.z. het verrichten van niet leeftijdsadequaate gedrag op seksueel gebied
- Pesten: zie hiervoor het Pestprotocol
- Diefstal en vernieling d.w.z. bij diefstal van schoolspullen of spullen van de leerkracht of medeleerlingen. Bij moedwillige vernieling van eigendommen van de school of eigendommen van leerkracht en medeleerlingen

Bij grensoverschrijdend gedrag tijdens de overblijf neemt de overblijfcoördinator direct telefonisch contact op met de ouders. Komt dit meermaals voor, dan wordt een verslag gemaakt door hem/haar dat wordt opgestuurd naar de ouders, leerkracht, intern begeleider en directeur

Afspraken bij ordeverstorend gedrag in de groep:

1	Wanneer mogelijk time-out binnen de groep (aparte werkplek of even alleen zitten uit groepje).
2	Time-out buiten de groep, altijd in een andere klas zodat er toezicht is op de leerling. Hierbij wordt concreet benoemd naar de leerling wat de reden voor de time-out is en voor welke tijd dit is. De leerling krijgt werk mee om te kunnen maken in de andere groep en er wordt een afspraak gemaakt over de duur van de time-out.
3	Wanneer het ordeverstoring gedrag herhaaldelijk voorkomt vallen de vervolgstappen onder het grensoverschrijdend gedrag. Hierbij wordt gestart bij de eerste trede.

Afspraken bij grensoverschrijdend gedrag

1	Time out buiten de groep in een andere klas, voor de rest van het dagdeel. De leerkracht brengt ouders hiervan op de hoogte via de e-mail in Parnassys (zodat dit terug te vinden is).
2	Wanneer dit een tweede keer in dezelfde week of een week tijd gebeurd is de leerling de volgende dag niet welkom in de eigen klas. De leerkracht brengt ouders hiervan schriftelijk op de hoogte via Parnassys en nodigt ouders uit voor een gesprek. De leerkracht zet een handelingsplan op m.b.t. het voorkomen van het ongewenste gedrag. Dit met het oog op mogelijke verwijzing. Als je hulp nodig hebt, kun je Mark vragen.
3	Wanneer er nogmaals een incident plaatsvindt wordt de intern begeleider of directie bij een volgend gesprek met ouders uitgenodigd. In dit gesprek wordt er besproken welke stappen er nodig zijn om verdere escalatie te voorkomen. Opties zijn: - Betrekken adviseur passend onderwijs - ouders verwijzen naar Ouder- kindadviseur Afspraak is dat bij volgend incident leerling van school wordt opgehaald. Vervolgens wordt door directie en bestuur afgestemd of een schorsing passend is.
4	Zoals in vorige gesprek besproken worden ouders van de leerling gebeld om hem/haar op te halen. Directie en bestuur stemmen af over schorsing.

2.7. Schorsing/verwijdering

Ernstige incidenten kunnen aanleiding zijn tot een verregaande strafmaatregel: schorsing, het tijdelijk uitsluiten van bepaalde onderwijsactiviteiten. In de WPO is het middel schorsing met de invoering van passend onderwijs opgenomen in artikel 40c.

In de praktijk spreken scholen soms over 'interne schorsing' of 'time out'. Voor al deze vormen van uitsluiting van het lesprogramma, gelden de regels zoals bij schorsing.

De beslissing tot verwijdering of schorsing berust bij het schoolbestuur. Voordat wordt besloten tot verwijdering of schorsing, hoort het schoolbestuur het MT en de groepsleerkracht alsmede de ouders of verzorgers van het betreffende kind.

Van de gevoerde gesprekken wordt een verslag gemaakt dat op verzoek aan de ouders of verzorgers kan worden uitgereikt. Als een school meent met een leerling vastgelopen te zijn en er niet meer verantwoord mee verder denkt te kunnen, is het de verantwoordelijkheid van de school een andere oplossing voor deze leerling te vinden. Zolang er geen andere vorm van onderwijs is gevonden, blijft de leerling op school ingeschreven. Indien aantoonbaar is dat gedurende acht weken zonder succes is gezocht naar een geschikte school of instelling waarnaar kan worden verwezen, kan toch tot verwijdering worden overgegaan.

3. Aandachtsgebieden

In dit hoofdstuk worden de afspraken en regels met betrekking tot onderstaande aandachtsgebieden besproken.

- Machtsmisbruik, waaronder seksuele intimidatie;
- Pesten;
- Racisme/ Discriminatie;
- Lichamelijk en geestelijk geweld;
- Privacy.

3.1 Machtsmisbruik, waaronder seksuele intimidatie

De begrippen 'veiligheid en geborgenheid' betekenen in dezen dat het onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel zich onthoudt van seksistisch taalgebruik, seksueel getinte grappen, toespelingen en die manieren van aanspreken, die door leerlingen en/of andere bij de school betrokkenen als seksistisch kunnen worden ervaren. Zij betekenen eveneens dat het onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel zich onthoudt van seksistisch getinte gedragingen, of gedragingen die door leerlingen en/of andere bij school betrokkenen als zodanig kunnen worden ervaren. Tot slot betekenen zij ook dat het onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel erop toeziet dat dergelijke gedragingen niet voorkomen in de relatie leerling-leerling.

3.2 Pesten

Pesten is een ingewikkeld probleem, dat vaak diepe sporen trekt in iemands leven. Wij onderschatten de impact niet, beschouwen pesten als geestelijk geweld en pakken daarom elk pestgeval serieus aan. Een eerste vereiste in dit verband is dat alle betrokkenen (leerkrachten, ouders en leerlingen) pesten als een bedreiging zien, als agressie, als geweld en derhalve bereid zijn het te voorkomen of te bestrijden.

Wij hebben een pestprotocol in samenwerking met de leerlingenraad opgesteld. Zie bijlage 1 voor het pestprotocol.

3.3. Racisme/ discriminatie

We beseffen dat onze leerlingen opgroeien in een samenleving waarin cultuur, geloofsovertuiging en seksuele geaardheid begrippen zonder eenduidige invulling zijn. Dat vraagt van alle bij de school betrokkenen extra inzet en aandacht voor een goed pedagogisch klimaat voor alle leerlingen. Daarom wordt van alle leerkrachten het volgende verwacht:

- Alle leerlingen en hun ouders worden gelijkwaardig behandeld.
- De leerkracht gebruikt geen racistische en/of discriminerende taal.
- Er wordt zorg voor gedragen dat in het lokaal geen racistische of discriminerende teksten en/of afbeeldingen voorkomen op posters, tekeningen, schoolborden, te gebruiken boeken e.d.
- De leerkracht ziet erop toe dat leerlingen en ouders binnen de school geen racistische of discriminerende houding aannemen in taal en gedrag ten opzichte van medeleerlingen, hun ouders of anderen.
- Hij/zij neemt duidelijk afstand van racistisch en/of discriminerend gedrag van collega's, ouders en andere volwassenen binnen de school.
- Hij/zij spreekt leerlingen er op aan als ze zich schuldig maken aan racistische/discriminerende taal of gedragingen.
- De behandeling van gesignaleerde racistische/discriminerende taal en/of gedragingen gebeurt overeenkomstig de procedure die is beschreven bij pesten: allereerst worden stappen genomen binnen de groep en als dat geen resultaat oplevert binnen de directie.

3.4 Lichamelijk en geestelijk geweld

Bij lichamelijk en geestelijk geweld wordt waar nodig consultatie bij de ouder en kind adviseur aangevraagd. (we volgen hierbij het stappenplan van de meldcode)

Bij lichamelijk en geestelijk geweld hanteren we de volgende uitgangspunten:

- Zowel binnen als buiten de school wordt iedere vorm van lichamelijk en of geestelijk geweld, zowel door volwassenen als door kinderen, afgekeurd. Onder geestelijk geweld verstaan we in deze context serieuze vormen van bedreigen, kleineren, pesten en uitschelden.
- Vanaf dag één is ons onderwijs er op gericht problemen op te lossen zonder hierbij geweld te gebruiken.

- Van ouders verwachten wij dat ze dit uitgangspunt onderschrijven. Ouders die hun kind stimuleren problemen op te lossen met fysiek geweld plaatsen hun kind in een moeilijke situatie en kunnen hierdoor een vertrouwensbreuk met de school veroorzaken.

4. Klachtenprocedure

Iedereen die op school leert en werkt heeft recht op veiligheid en bescherming. Leerkrachten en leerlingen functioneren namelijk goed op school als zij zich veilig en geborgen voelen. Daarom vinden leerkrachten en de directie van onze basisschool het belangrijk te werken aan een veilig schoolklimaat.

4.1. Hoe lossen we problemen op?

Problemen zijn er om in een vroeg stadium herkend en onderkend te worden. Als er te lang gewacht wordt kunnen negatieve effecten versterken.

Hieronder volgt een achtstappenplan om te werken aan een vroegtijdige oplossing van een probleem.

1. Spreek de juiste persoon aan, het personeelslid dat het meest direct betrokken is. In de meeste gevallen is dit de leerkracht.
2. Wacht niet te lang met het signaleren van het probleem. Hoe eerder u aan de bel trekt, hoe beter dat is. Ook als de leerkracht nog weinig weet van het probleem, is het verstandig om actie te ondernemen. Wie kennis heeft van een probleem, zal er in ieder geval over na gaan denken. Dat is het begin van een oplossing.
3. Maak snel een afspraak. Doe dat niet al te formeel; schiet degene met wie u wilt gaan praten bijvoorbeeld na schooltijd even aan om een afspraak te maken of mail met het verzoek voor een afspraak.
4. Geef duidelijk aan wat het probleem is. Beperk u tot hoofdzaken, vermijd details.
5. Voorkom machtsongelijkheid. De leerkracht met wie u praat is een deskundige op onderwijsgebied. U bent een deskundige op het gebied van het opvoeden van uw kinderen. Zo moet u die gelijkwaardigheid beleven en van daaruit het gesprek ingaan.
6. Bedenk mogelijke oplossingen. Het probleem stellen is één; een oplossing aandragen is twee. Voorstellen voor oplossingen kunnen het gesprek in de goede richting duwen.
7. Maak, als u er samen niet uitkomt, gebruik van een onafhankelijk persoon. Soms kunnen de emoties tijdens het gesprek hoog oplopen. Dan kan het verstandig zijn om samen af te spreken een neutraal, onafhankelijk persoon aanwezig te laten zijn bij uw gesprek.
8. Houd bij wat is afgesproken. Een kort verslag van elk gesprek dat door beide partijen voor gezien getekend wordt, is wel zo handig. Vooral als een van beiden zich naderhand iets niet meer kan herinneren.

Leidt het gesprek met de betrokken medewerker niet tot resultaat, dan is het nodig een nieuwe stap te zetten. De directeur is dan de volgende bij wie u uw probleem kunt neerleggen. Die zal steeds hoor en wederhoor toepassen. Samen streven we in goed overleg naar een goede oplossing. Als we er niet uitkomen, kan het probleem worden voorgelegd

aan het bestuur. Op bestuursniveau is daarvoor een vertrouwenspersoon beschikbaar: Evelien Brouwer, werkzaam bij het ABC. Zij is bereikbaar via ebrouwer@hetabc.nl en 06 316 31611.

4.2. Landelijke klachtencommissie

De Kwaliteitswet (aug. 1998) verplicht schoolbesturen een klachtenregeling voor elk van hun scholen vast te stellen. Er is een klachtenregeling opgesteld waarin aangegeven staat op welke manier een klacht kan worden ingediend en hoe deze wordt behandeld. Deze klachtenregeling kan worden opgevraagd bij het schoolbestuur en kan ook op school worden opgevraagd.

Het schoolbestuur is, met instemming van de medezeggenschapsraad, aangesloten bij de landelijke klachtencommissie. Leden van de commissie werken onder strikte geheimhouding.

4.2. Klachten over seksuele intimidatie, agressie en geweld

Op het moment dat er iets ernstigs aan de hand is, dan kunt u contact opnemen met onze aandachtsfunctionaris. De aandachtsfunctionaris houdt zich bezig met kwaliteit-, zorg- en/of veiligheidsbeleid binnen de organisatie. De Aandachtsfunctionaris heeft een adviserende rol richting de beleidsontwikkeling en een coördinerende rol bij de uitvoering van de stappen van de meldcode indien er een vermoeden is van kindermishandeling/huiselijk geweld. Op onze school is dat Mark van Hoorn, de intern begeleider, te bereiken via ons centrale telefoonnummer.

Ook hebben we een interne vertrouwenspersoon, Sevda Sulun . Zij is er voor ouders en kinderen die meldingen of klachten hebben over ongewenst gedrag zoals: agressie en geweld, seksuele intimidatie/ongewenste intimiteiten. Zowel ouders als kinderen met problemen kunnen bij haar terecht en vinden een luisterend oor. Zij bekijkt of ze het probleem zelf met hen kan oplossen of ze kan verdere adviezen geven. Bijvoorbeeld een doorverwijzing naar de externe vertrouwenspersoon. Dat is Evelien Brouwer, ebrouwer@hetabc.nl . Medewerkers met zorgen of vragen op dit gebied wenden zich rechtstreeks naar Evelien Brouwer zonder tussenkomst van de interne vertrouwenspersoon.

Landelijke klachtencommissie voor openbaar en algemeen toegankelijk onderwijs

Gebouw "Woudstede"

Zwarte Woud 2

Postbus 85191

3508 AD Utrecht

Tel: (030) 280 95 90

Fax: (030) 280 95 91

E-mail: info@onderwijsgeschillen.nl

Internet: www.onderwijsgeschillen.nl

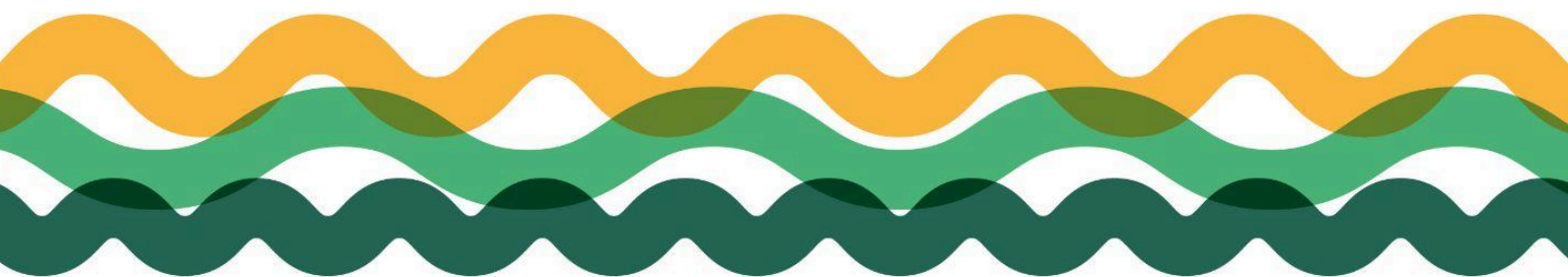
4.3. Onderwijsinspectie

Voor vragen over onderwijs kunt u bellen naar het gratis telefoonnummer 0800-8051.

Digitale contactinformatie:

E-mail: info@owinsp.nl

Website: www.onderwijsinspectie.nl

Bijlage 1: pestprotocol

1. Inleiding

Met dit pestprotocol wil de school zorgen voor een duidelijke aanpak van pesten i. De school wil pesten als probleem onder ogen zien en aanpakken. Dit pestprotocol is er om leerlingen, leerkrachten, ouders en andere betrokkenen duidelijkheid te geven over hoe wij als school met pesten omgaan. Zie hiervoor ook de schoolgids op onze website.

2. Is het plagen of is het pesten?

Als je geplaagd wordt, kun je altijd terugplagen. Daar ontstaan geen problemen van. Plagen is niet gemeen, plagen is voor alle partijen grappig. Om plagen kun je lachen, niet iedere keer is dezelfde aan de beurt. Plagen is ook meestal 1 tegen 1 en is makkelijk te stoppen. Het is niet zo dat je met plagen niet op hoeft te letten. Als dezelfde persoon lang of veel geplaagd wordt, dan kan het zijn dat de ontvanger het niet meer leuk vindt. En dan is het pesten geworden.

Bij pesten is de sfeer juist niet positief. Er is sprake van een machtsverschil, het slachtoffer is niet in staat zich tegen de sterkere partij (pestkop met eventuele meelopers) te verweren. Pesten is altijd gemeen bedoeld en het kan meestal niet zonder hulp worden gestopt. Wij beschouwen het als onze taak om de kinderen te leren wat het verschil is tussen plagen en pesten.

Soms komt het voor dat kinderen pestbeleving ervaren, maar er in de praktijk feitelijk geen sprake is van pestgedrag. In dat geval gaan we altijd goed na wat de oorzaak kan zijn van deze beleving, en hoe we het voor deze leerling fijner kunnen maken in de klas. Wat speelt er precies? Vaak speelt de vaardigheid van omgaan met elkaar een rol, en daarbij kunnen wij leerlingen ook ondersteunen.

Het verschil tussen plagen en pesten

<p>Plagen:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Bij plagen is iedereen gelijk. ● Plagen gebeurt af en toe. ● Plagen gebeurt heen en weer. ● Bij plagen heeft iedereen lol. ● Bij plagen kun je stop zeggen als het niet meer leuk is en dan wordt er geluisterd. 	<p>Pesten:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Pesten gebeurt vaak en lang. ● Één of meer kinderen spelen de baas en/of hebben de leiding. ● Pesten gaat één kant op en is vaak op dezelfde persoon gericht. ● Het is bedoeld om de ander te kwetsen. ● Bij pesten wordt er niet geluisterd als je aangeeft dat het niet leuk is. ● Pesten kun je niet alleen oplossen.
---	--

Pesten kan op verschillende manieren gebeuren, met woorden, lichamelijk en ook digitaal.

Welke rollen zijn er als er gepest wordt?

Op het moment dat er gepest wordt zijn er verschillende manieren waarop kinderen daarmee te maken hebben. Ze kunnen de volgende dingen zijn:

1. De pester(s)
2. De gepeste(n)
3. De meeloper(s)
4. De toekijker(s)
5. De beschermer(s)

De rol van de pester(s) en het slachtoffer zijn het duidelijkste, dit zijn de kinderen die er het meeste mee te maken hebben. Het slachtoffer is degene die gepest wordt, de pesters de kinderen die pesten.

De meelopers zijn kinderen die niet uit zichzelf zullen beginnen met pesten, maar op het moment dat het gebeurt meedoen. Dit doen zij dan om bij het groepje van pesters te willen horen of omdat ze bang zijn om zelf gepest te worden.

De toekijker(s) zijn de kinderen die het pesten wel zien, maar niks durven te doen. Ook al pesten deze kinderen zelf niet, ze helpen ook niet met het oplossen van het probleem.

Kinderen die de rol van beschermer(s) op zich (kunnen) nemen helpen degene die gepest wordt. Dit kunnen zij doen door de pesters aan te spreken, het voor de gepeste op te nemen of hulp in te schakelen als de gepeste leerling zelf niet lukt.

3. Het signaleren van pesten

Het op tijd herkennen van pesten is belangrijk. De leerkracht ziet jammer genoeg niet altijd alles wat er gebeurt in de klas. Het is daarom belangrijk dat leerlingen of ouders pestgedrag melden aan de leerkracht.

Leerlingen kunnen de neiging hebben over pesten in de klas te zwijgen: iedereen weet dat er

gepest wordt, maar niemand durft het aan de leerkracht te vertellen, uit angst om voor 'verklikker of snitch' aangezien te worden. Ouders zien of weten vaak dat er in de klas wordt gepest, maar vragen zich af of en hoe zij dit ter sprake moeten brengen bij de leerkracht.

Het is daarom nodig met leerlingen af te spreken dat het praten met de leerkracht over pesten geen klikken is. *Pesten is een veel te belangrijk onderwerp om over te zwijgen en de leerkracht moet dit altijd weten.* Dit geldt voor zowel leerlingen als ouders. Leerlingen moeten weten dat zij bij de leerkracht terecht kunnen als zij gepest worden en dat deze hen serieus zal nemen. Ook moet het ouders duidelijk zijn dat de leerkracht pesten in de klas niet tolereert en op dit gebied samen wil werken met ouders.

Leerlingen en ouders kunnen ook contact opnemen met de vertrouwenspersoon, als ze het lastig vinden om het pestgedrag te melden bij de leerkracht.

Leerkrachten moeten in de klas goed opletten op pestgedrag. Dit vraagt een alerte en open houding van de leerkracht naar alle leerlingen.

Om de leerkracht hierbij te helpen, besteden we doorlopend aandacht aan de sfeer in de groep. Ook doen we dit tijdens de groepsbesprekingen met de intern begeleider. Twee maal per jaar vullen we een vragenlijst in met het programma Zien. Dit helpt de leerkracht ook om zicht te krijgen op leerlingen die zich minder prettig voelen.

4. Het voorkomen van pesten

Hoe voorkom je dat er gepest wordt op school?

We willen op onze school zorgen voor een vriendelijke, veilige en ondersteunende sfeer voor iedereen. Dit betekent dat we het volgende samen doen:

Goede regels en afspraken

Er wordt minder gepest als duidelijk is voor iedereen wat wel en niet kan en mag. Hiervoor hebben we goede regels en afspraken nodig. Regels worden gemaakt door de school of door de leerkracht. Afspraken maken we met elkaar in de klas. Iedere leerling kan zijn of haar mening geven bij het maken van deze afspraken. Uiteindelijk willen we regels en afspraken die ons helpen om goed te kunnen omgaan met onszelf, met elkaar en met onze omgeving. Een regel op onze school is bijvoorbeeld dat je een hand geeft aan de leerkracht aan het begin van de dag. Dit geldt voor iedere leerling in elke groep.

In de eerste weken van het schooljaar, ongeveer tot de herfstvakantie, besteedt de leerkracht veel aandacht aan het bespreken van de regels. Ook neemt de leerkracht tijd voor het maken van goede afspraken in de groep. Er worden veel spelletjes en oefeningen gedaan om elkaar te leren kennen en te zorgen voor een goede sfeer. Deze weken noemen we 'de gouden weken'.

Gedurende de gouden weken maakt elke groep een poster of contract. Hierop staan de belangrijkste regels en afspraken die met de hele groep gemaakt zijn. Iedereen tekent het contract, dat betekent dat iedereen het eens is met de afspraken en zich daar aan gaat houden.

Aandacht voor pesten

Gedurende het hele jaar blijft de leerkracht goed opletten of de sfeer goed en veilig blijft.

De leerkracht bespreekt gedrag van leerlingen en herinnert iedereen aan de afspraken.

Leerlingen spreken elkaar aan op gedrag en kunnen zelf meningsverschillen oplossen.

In de groep wordt er geoefend op positief en gewenst gedrag door middel van spelletjes en lessen.

Ook mediawijsheid en het omgaan met elkaar op sociale media krijgt aandacht. Alle leerlingen in de bovenbouw doen bijvoorbeeld mee aan Mediamasters.

De leerlingenraad kan hierbij goed helpen, bijvoorbeeld door te bespreken hoe de sfeer is in de verschillende klassen en door ideeën aan te dragen om de sfeer te verbeteren.

Elkaar helpen

Daarnaast staan we voor elkaar klaar. We helpen elkaar om ervoor te zorgen dat iedereen zich fijn voelt en dat iedereen zich aan de regels en afspraken kan houden. Dit betekent het volgende:

- We helpen leerlingen die geplaagd of gepest worden
- We helpen leerlingen die moeite hebben om zich aan onze afspraken te houden.
- We helpen leerlingen die zich niet zo prettig voelen op school.
- We helpen leerlingen die moeite hebben met het uiten van hun emoties, leerlingen die bijvoorbeeld vaak boos worden of juist heel verlegen zijn.

We kunnen op verschillende manieren helpen.

In de klas kan de leerkracht extra lessen geven, de intern begeleider kan daarbij meehelpen in de klas. Daarnaast kan er ook buiten de klas worden geholpen, bijvoorbeeld met extra lessen zoals Kids Skills, of met een training van het Ouder- Kindteam.

We gebruiken Zien! (instrument voor de sociaal-emotionele ontwikkeling) om te kijken hoe leerlingen zich voelen op school en hoe leerkrachten daarover denken.

5. Het aanpakken van pesten

As er toch gepest wordt, dan willen we dat dit zo snel mogelijk stopt en goed wordt opgelost.

Bij ons op school lossen we dit op met elkaar.

De leerkracht bespreekt pestgevallen altijd met ouders en met iemand van IB of directie.

Gezamenlijk wordt op korte termijn bekeken wat er nodig is om het pestgedrag te stoppen.

Soms kan een goed gesprek tussen de twee partijen, samen met ouders, al veel veranderen.

In andere gevallen zijn andere maatregelen nodig, we bekijken dit per situatie.

Om pestgedrag goed en langdurig te stoppen, kunnen we op school ook een supportgroep inzetten. Een supportgroep is een groep van 5 tot 8 leerlingen die de leerling gaan helpen om zich weer prettig te voelen. In de supportgroep zitten leerlingen met wie de leerling problemen heeft, leerlingen die bij de incidenten aanwezig zijn geweest en vriendjes of vriendinnetjes. Leerlingen leren in de supportgroep elkaar te helpen en een positieve rol te spelen voor elkaar.

De leerkracht of iemand van het team waarmee de leerling een vertrouwde band heeft gaat in gesprek met de leerling die ondersteuning nodig heeft. In sommige gevallen zijn de ouders daar ook bij aanwezig. De leerkracht voert in de rol als gespreksleider de volgende gesprekken voeren:

- Dag 1. Gesprek met de leerling (en evt ouders) die ondersteuning nodig heeft
Doel: gehoord voelen, supportgroep samenstellen
- Dag 2. Gesprek met de supportgroep
Doel: laten weten dat hulp van de deelnemers nodig is
Doel: de verschillende deelnemers ideeën laten bedenken om de leerling te helpen
- Dag 7. Gesprek met de leerling die ondersteuning nodig heeft
Doel: nagaan wat er die week allemaal beter is gegaan.
- Dag 8: Gesprek met de supportgroep
Doel: waarderen van de hulp van alle afzonderlijke deelnemers en de supportgroep
Doel: bekijken of de supportgroep nog langer nodig is
- Dag 14 Gesprek met de supportgroep
Doel: waarderen van de hulp van alle afzonderlijke deelnemers en de supportgroep
Doel: bekijken of de supportgroep nog langer nodig is

De houding van de gespreksleider is van groot belang voor het slagen van deze aanpak. De gespreksleider is aanmoedigend, positief en waardeert de eigen inbreng van alle deelnemers in de supportgroep. In de gesprekken wordt niet gecontroleerd of de leerlingen hebben gedaan wat ze hebben beloofd, de bedoeling is dat er een positieve sfeer ontstaat en de leerlingen het prettig vinden om elkaar te helpen.

Waar nodig huren we de expertise in van experts buiten onze school voor in een klas, zoals van Orion.

Bijlage 2 Protocol bij overlijden leerling, ouder, collega

Voorwoord

Een sterfgeval doet zich - gelukkig - maar zelden voor binnen onze school. Als het zich voordoet, is het een gebeurtenis die alle betrokkenen raakt. Soms weten we al een tijdje dat er een slecht bericht aan gaat komen, soms is een sterfgeval volkomen onverwacht. Ondanks het verdriet moet er een heleboel gebeuren.

Om weloverwogen en snel te handelen ten tijde van een dergelijke calamiteit hebben we een protocol opgesteld. Met dit protocol is er duidelijkheid en overzicht met betrekking tot acties, aandachtspunten, taken en verantwoordelijkheden voor alle betrokkenen in onze school. Het protocol is houvast tijdens een emotionele tijd.

In de bijlagen wordt over verschillende aspecten achtergrondinformatie beschreven die ter ondersteuning kunnen dienen als het protocol in werking gaat.

Het protocol is opgesplitst in de volgende onderdelen:

- het stappenplan bij het overlijden van een leerling
- het stappenplan bij het overlijden van een ouder
- het stappenplan bij het overlijden van een leerkracht
- achtergrondinformatie te gebruiken bij rouwperiode

Bij het opstellen van het protocol is gebruik gemaakt van het protocol dood en rouw van de GGD Gelre-IJssel.

Stappenplan bij overlijden leerling

Stap 1: Het bericht

Ieder geval van plotseling en onverwacht overlijden is anders. De doodsoorzaak kan zeer uiteenlopend zijn: een ongeval, een suïcide, een ernstige ziekte. Ook het moment van overlijden varieert: het kan tijdens de les gebeuren, in het weekend, in de avonden of tijdens de vakantie.

Het overlijdensbericht kan op diverse manieren binnenkomen:

- mondeling;
- telefonisch;
- per post;
- door middel van een advertentie in de krant;
- via een officiële melding aan directie of administratie.

Bij de ontvangst van het bericht moet gelet worden op een aantal zaken:

A. Het bericht moet zo spoedig mogelijk worden doorgegeven aan:

Cordula Rooijendijk (directeur) 06 125 05 969. 'Zo spoedig mogelijk' betekent ook: in het weekend, tijdens de vakantie, tijdens de les of 's avonds laat.

Indien zij niet bereikbaar is stuurt de ontvanger van het bericht een sms/app met de vraag om met spoed contact op te nemen. De leerkracht/het personeelslid dat het bericht als eerste heeft ontvangen neemt tijdelijk waar totdat de directeur bereikt is.

B. Als het bericht niet rechtstreeks van de ouders, een arts of de politie komt, moet eerst gecontroleerd worden of de berichtgeving juist is. In een enkel geval is er namelijk sprake van een valse melding (misplaatste grap, overspannen toestand).

C. Bij een plotselinge dood van een leerling onder schooltijd is het vanzelfsprekend dat de ouders direct worden geïnformeerd. De directie van de school neemt deze taak op zich. Wanneer ouders niet direct bereikbaar zijn, kan hulp van de politie worden ingeroepen om hen op te sporen.

Stap 2: Sleutelgroep

De (plotselinge) dood van kind vraagt om een aantal goed gecoördineerde acties. Daarom stellen we een sleutelgroep in. De sleutelgroep bestaat uit:

- de directeur
- de intern begeleiders
- de groepsleerkracht
- zo nodig externe deskundige

Bij een overlijden van een leerling, ouder of leerkracht is de sleutelgroep direct actief. De taak van de sleutelgroep is om alle activiteiten en communicatie rondom het overlijden te initiëren en te coördineren.

De sleutelgroep is verantwoordelijk voor:

- het houden van overzicht
- informeren van de betrokkenen;
- organisatorische aanpassingen;
- opvang van leerlingen en collega's;
- contacten met de ouders;
- regelingen in verband met rouwbezoek en uitvaart;
- administratieve afwikkeling;
- nazorg aan de betrokkenen.

De directeur is voorzitter van de sleutelgroep en eindverantwoordelijk.

Stap 3: Duidelijkheid

Allereerst zorgt de sleutelgroep voor een duidelijk en compleet beeld:

- wie is er overleden;
- wat is er precies gebeurd;
- waar is het gebeurd;
- hoe is het gebeurd?

De sleutelgroep brengt zo nodig de hulpverlening op gang, gaat na of iedereen die op school zou moeten zijn er ook is. Indien het een ongeluk op straat betreft zorgt de sleutelgroep ervoor dat leerlingen die op de plaats van het ongeval zijn naar school worden gehaald.

De sleutelgroep gaat vervolgens na wie geïnformeerd moeten worden over het overlijden:

- het team (ook de collega's die op dat moment niet op school zijn);
- broertjes en zusjes, neefjes en nichtjes die op school zitten;
- de groep van de leerling;
- ouders van de leerlingen in de groep;
- vriendjes, vriendinnetjes en buurtkinderen in andere groepen;
- ex-groepsgenootjes;
- overige leerlingen (denk ook aan leerlingen in de gymzaal, op excursie, schoolreis)
- medezeggenschapsraad
- ouders;
- ouderraad;
- schoolbestuur;
- personen en instanties die mogelijk contact opnemen met de familie zoals externe hulpverleners, leerplichtambtenaar en GGD;

De sleutelgroep spreekt af wie wie informeert.

Stap 4: Het informeren van alle betrokkenen

Aandachtspunten bij het informeren:

- de groepsleerkrachten zullen het slechte nieuws aan hun groep moeten vertellen. Voor de één is dit gemakkelijker dan voor de ander. Daarom is één van de sleutelgroepleden aanwezig in de klas bij het brengen van het slechte nieuws. Het sleutelgroeplid kan niet alleen de collega ondersteunen, maar ook zorg besteden aan leerlingen die extra aandacht nodig hebben;
- leerkrachten moeten zich realiseren dat dit slechte bericht andere ervaringen kan

Reactiveren, zowel bij leerkrachten als leerlingen.

1. De kinderen in de groep van het overleden kind worden zo snel mogelijk geïnformeerd.
2. De ouders van de kinderen in de groep van het overleden kind worden telefonisch geïnformeerd.
3. De ouders van deze kinderen worden eventueel gevraagd naar school te komen om hun kind op te vangen. Een en ander is afhankelijk van de situatie.
4. Het team wordt geïnformeerd.
5. Het schoolbestuur wordt geïnformeerd.
6. De andere kinderen op school worden geïnformeerd door hun eigen groepsleerkracht.
7. De voorzitters van de MR en de OR worden geïnformeerd.
8. De ouders van de school worden geïnformeerd per brief.

De groepsleerkracht blijft zoveel mogelijk zelf bij de klas in het eigen klaslokaal.

Als leerlingen graag naar huis willen, gaan we na of de ouders thuis zijn, op de hoogte zijn en hun kind kunnen ophalen. Kunnen ouders hun kind niet ophalen, dan zorgen we ervoor dat het kind onder begeleiding naar huis gaat.

Bij melding van een sterfgeval in de vakantie of aan het begin van het weekend stellen we de ouders van de klasgenootjes telefonisch op de hoogte.

Stap 5: Contact met de ouders van het overleden kind

We nemen zo snel mogelijk contact op met de ouders/familie van het overleden kind met de vraag of we langs mogen komen. De directie van de school en de groepsleerkracht gaan op bezoek. Bij het vertrek maken we een tweede afspraak met de ouders om afspraken te maken over wensen m.b.t. de rol van de school, het afscheid nemen, de uitvaart zelf.

We spreken af wie er vanuit de school contact met de nabestaanden onderhoudt en blijft onderhouden.

Stap 6: Informeren van ouders

De ouders van de leerlingen worden geïnformeerd d.m.v. een brief waarin de informatie staat over de gebeurtenis, organisatorische aanpassingen, de zorg voor de leerlingen op school, contactpersonen op school, regels over aanwezigheid, rouwbezoek en aanwezigheid bij de uitvaart, eventuele afscheidsdienst op school en nazorg van de leerlingen.

Stap 7: Aangepast rooster

We bespreken in de sleutelgroep welke activiteiten er staan gepland voor de komende week en wijzigen zo nodig het rooster. Geplande uitstapjes en feesten worden afgezegd of uitgesteld.

De sleutelgroep inventariseert wie er van het team aanwezig wil zijn bij de uitvaart en besluit hoe een en ander organisatorisch geregeld moet worden.

Stap 8: Begeleiding tussen overlijden en uitvaart

Het overlijden van een kind roept tal van vragen en emoties op. We vinden het belangrijk dat er veel ruimte is voor vragen, gesprekken en het uiten van emoties.

Hiernaast zullen er ook praktische zaken zijn. Wat bijvoorbeeld te doen met een lege stoel in de groep, het verslagboekje dat net was geschreven, de tekening of het verhaal?

We creëren samen met de leerlingen een herinneringsplek, met bijvoorbeeld foto's, bloemen, attributen van het kind of geliefd speelgoed, et cetera. De groepsleerkracht draagt hiervoor zorg.

In de hal van de school maken we een herinneringsplek, hier kunnen alle kinderen van de school iets neerleggen voor het overleden kind. De sleutelgroep draagt hiervoor zorg.

Tips voor verwerking:

Laat kinderen zich op een creatieve manier uiten (tekenen, schilderen etc)

Voor de kleuters kan spelen, bijvoorbeeld 'begrafenisje spelen' in de poppenhoek, de verwerking bevorderen

We plaatsen een rouwadvertentie in Het Parool

We sturen een boeket namens de school.

Als de ouders van het overleden kind bezoek op prijs stellen, en de leerlingen er behoefte aan hebben, stimuleren we leerlingen om op bezoek te gaan. Als leerlingen op rouwbezoek gaan, is het van belang om na te gaan hoe en waar de overleden leerling opgebaard ligt, zodat de leerlingen goed voorbereid kunnen worden.

Wanneer er met de ouders doorgesproken is wat wel en niet kan en waar leerlingen bij betrokken kunnen worden, kan de leerkracht met de kinderen aan het werk gaan om bijdragen te leveren voor de dienst(en) (bijvoorbeeld teksten schrijven, tekstboekjes maken, muziek maken, bloemen dragen, een boek met brieven, tekeningen en collages voor de nabestaanden maken). Dit is een goede manier om met het nare bericht om te gaan en verdriet te verwerken.

Als kinderen de uitvaart bijwonen, moet dit goed worden voorbereid. Ouders begeleiden hun eigen kind tijdens de uitvaart, deze taak kan niet aan de leerkrachten worden gedelegeerd.

Op school organiseren we in overleg met de ouders een afscheidsdienst voor het overleden kind.

Stap 9: Administratieve zaken

We verzamelen alle werkjes en spullen van het overleden kind en brengen dit naar de ouders.

We schrijven het kind uit en berichten zo nodig de vorige basisschool of de toekomstige school (VO), abonnementen die via school lopen worden opgezegd.

Stap 10: Individuele begeleiding van leerlingen

Sommige kinderen zijn extra kwetsbaar wanneer het gaat om verdriet en rouw. Signalen die kunnen wijzen op (mogelijk ernstige) problemen zijn:

leermoeilijkheden;

spijbelgedrag, absenties;

psychosomatische klachten als hoofd- en buikpijn;

concentratiestoornissen;

slapeloosheid;

ander spelgedrag;

stemmingswisselingen;

angstdromen;

toespelingen op suïcide;

slecht eten;

wilde verhalen;

lusteloosheid, moeheid;

zondebokverschijnselen;

prikkelbaarheid;

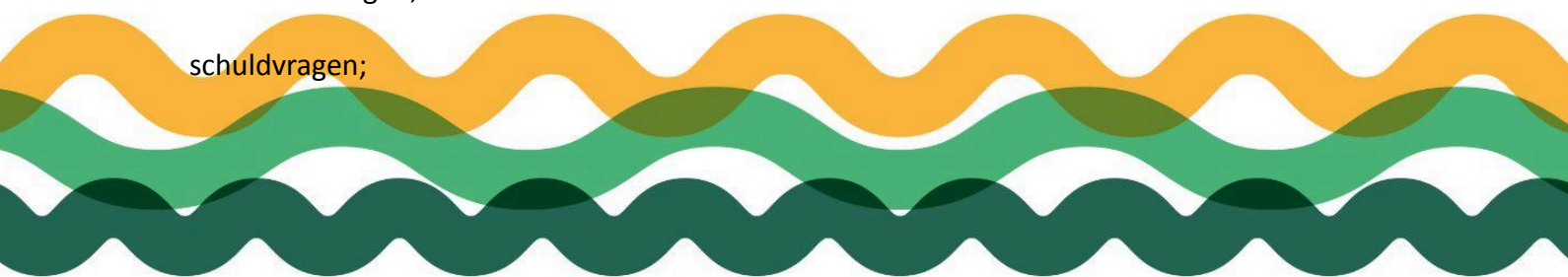
onverschilligheid;

veel of niet meer kunnen huilen;

agressiviteit;

weer duimzuigen;

schuldvragen;

bedplassen;

vreemd lachen;

zich terugtrekken;

plotselinge gedragsveranderingen.

Deze leerlingen hebben vaak individuele aandacht nodig. Voor kinderen die behoefte hebben aan extra ondersteuning kan een wekelijks gesprekje met de groepsleerkracht of de directeur/IB'er plaatsvinden. Bij het overlijden van een kind is het van belang dat de groepsleerkracht of directeur/IB'er de geschiedenis van het kind op een rij zet. Het gedrag van het kind is dan beter te duiden. Het is bijvoorbeeld belangrijk te weten dat een leerling jaren geleden een broertje heeft verloren of dat zijn oma onlangs is overleden.

Op school hebben we vorig schooljaar een flink aantal boeken aangeschaft voor kinderen en voorleesboeken over doodgaan en afscheid nemen.

Van een nieuwe leerling is de voorgeschiedenis niet altijd bekend. Eventueel winnen we informatie in bij de oude basisschool.

Soms zal hulp van buitenaf wenselijk of nodig zijn. Wanneer ouders dit aangeven kan de school de ouders stimuleren om gerichte hulp in te schakelen.

Stap 11: Nazorg voor de groepsleerkracht en het team

Een leerkracht die zich intensief heeft bezig gehouden met het overlijden van een kind uit zijn/haar klas kan na de uitvaart in een diep gat vallen. Al die tijd heeft hij of zij zich professioneel opgesteld als leerkracht, begeleider van de kinderen en vertegenwoordiger van de school. Samen met het team vangen we de collega op en bieden we een luisterend oor en oprechte aandacht. Onze school heeft hecht team en we verwachten hier samen goed uit te komen. De directie van de school plant een persoonlijk gesprek met de groepsleerkracht om de ervaring te delen en te bespreken. Zo nodig biedt de directie externe ondersteuning aan.

Stap 12: Terugkijken, evalueren

Na een periode van 4 tot 6 weken kijken we met hele team terug op de gebeurtenissen. We evalueren het protocol en de gang van zaken rondom het overlijden. Wat ging er goed, wat willen we verbeteren? Welke invloed heeft het gebeuren gehad op de leerkrachten, de leerlingen en de lessen?

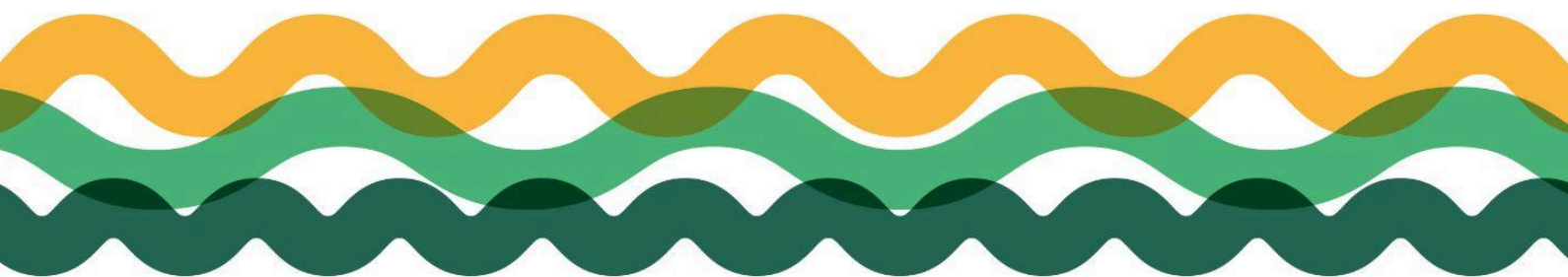
Vooraf aan de teambespreking is er een gesprek geweest tussen de schoolleiding en de ouders van het overleden kind, waarbij er o.a. is besproken hoe de ouders terug kijken op de rol en de aanpak van de school.

Stap 13: Herinnering aan het overleden kind

We staan af en toe stil bij bepaalde herinneringen en gebeurtenissen.

De sleutelgroep zorgt ervoor dat er af en toe een kaartje naar de ouders wordt gestuurd (bijv. bij de verjaardag, de sterfdag).

De sleutelgroep houdt contact met de ouders en legt af en toe een bezoekje af.

Stappenplan bij overlijden ouder

Stap 1: Het bericht

Ieder geval van plotseling en onverwacht overlijden is anders. De doodsoorzaak kan zeer uiteenlopend zijn: ziekte, een ongeval, een suïcide, een hartaanval of hersenbloeding. Ook het moment van overlijden varieert: het kan tijdens de les gebeuren, in het weekend, in de avonden of tijdens de vakantie.

Het overlijdensbericht kan op diverse manieren binnenkomen:

- mondeling;
- telefonisch;
- per post;
- door middel van een advertentie in de krant;
- via een officiële melding aan directie of administratie.

Bij de ontvangst van het bericht moet gelet worden op een aantal zaken:

A. Het bericht moet zo spoedig mogelijk worden doorgegeven aan:

Cordula Rooijendijk (directeur) 06 125 05 969. 'Zo spoedig mogelijk' betekent ook: in het weekend, tijdens de vakantie, tijdens de les of 's avonds laat.

Indien zij niet bereikbaar is stuurt de ontvanger van het bericht een sms/app met de vraag om met spoed contact op te nemen. De leerkracht/het personeelslid dat het bericht als eerste heeft ontvangen neemt tijdelijk waar totdat de directeur bereikt is.

B. Als het bericht niet rechtstreeks van de ouders, een arts of de politie komt, moet eerst gecontroleerd worden of de berichtgeving juist is. In een enkel geval is er namelijk sprake van een valse melding (misplaatste grap, overspannen toestand).

C. Bij een plotselinge dood van een ouder van een kind onder schooltijd vindt overleg plaats met de overgebleven partner of een familielid mbt de berichtgeving aan de kind(eren) uit het gezin. De directie van de school neemt deze taak op zich. Het heeft de voorkeur dat de directe verzorger van het kind het slechte nieuws brengt.

Stap2: De sleutelgroep komt bijeen

De sleutelgroep overlegt met elkaar over de te nemen stappen en acties. De sleutelgroep bestaat uit:

- de directeur
- de intern begeleiders
- de groepsleerkracht
- zo nodig externe deskundige

Stap 3: Duidelijkheid

Allereerst zorgt de sleutelgroep voor een duidelijk en compleet beeld:

- wie is er overleden;

- wat is er precies gebeurd;
- waar is het gebeurd;
- hoe is het gebeurd?

De sleutelgroep gaat vervolgens na wie geïnformeerd moeten worden over het overlijden:

- het team (ook de collega's die op dat moment niet op school zijn);
- de kinderen uit de groep van het kind van wie de ouder is overleden;
- de ouders van de kinderen uit de groep;
- ouders;
- schoolbestuur;

De sleutelgroep spreekt af wie wie informeert.

Stap 4: Het informeren van alle betrokkenen

Aandachtspunten bij het informeren:

- de groepsleerkrachten zullen het slechte nieuws aan hun groep moeten vertellen. Voor de één is dit gemakkelijker dan voor de ander. Daarom is één van de sleutelgroepleden aanwezig in de klas bij het brengen van het slechte nieuws. Het sleutelgroeplid kan niet alleen de collega ondersteunen, maar ook zorg besteden aan leerlingen die extra aandacht nodig hebben;
- leerkrachten moeten zich realiseren dat dit slechte bericht andere ervaringen kan reactiveren. Dit zowel bij leerkrachten als leerlingen.

1. De kinderen in de groep van de overleden ouder worden geïnformeerd.
2. De ouders van de kinderen in de groep van het overleden kind worden telefonisch geïnformeerd.
3. Het team wordt geïnformeerd (mondeling/mail)
4. Het schoolbestuur wordt geïnformeerd (mail)
5. De ouders van de school worden geïnformeerd per brief.

In de klas richten we een herdenkingstafel in voor de overleden ouder, of besteedt, in overleg met het kind er op een andere manier aandacht aan. Hierop staat bv een foto van de overledene. Kinderen kunnen hier hun tekeningen of verhaaltjes/gedichtjes neerleggen. In de groep organiseert de groepsleerkracht een kringgesprek.

De groepsleerkracht blijft zoveel mogelijk zelf bij de klas in het eigen klaslokaal.

Bij melding van een sterfgeval in de vakantie of aan het begin van het weekend stellen we de ouders van de klasgenootjes per mail op de hoogte.

Stap 5: Contact met de achtergebleven ouder

We nemen contact op met de partner/familie van de overleden ouder met de vraag of we langs mogen komen. De directie van de school en de groepsleerkracht gaan op bezoek. Bij

het vertrek maken we een tweede afspraak met de ouders om afspraken te maken over wensen m.b.t. de rol van de school, het afscheid nemen, de uitvaart zelf. We spreken af wie er vanuit de school contact met de nabestaanden onderhoudt en blijft onderhouden.

Stap 6: Informeren van ouders

De ouders van de leerlingen worden geïnformeerd d.m.v. een brief waarin de informatie staat over de gebeurtenis en afspraken rondom de uitvaart.

Ouders kunnen samen met hun kind naar de uitvaart. Kinderen die niet naar de uitvaart gaan worden opgevangen op school.

Stap 7: Aangepast rooster

We bespreken in de sleutelgroep welke activiteiten er staan gepland voor de komende week en wijzigen zo nodig het rooster. Geplande uitstapjes en feesten worden besproken in de sleutelgroep en zo nodig afgezegd of uitgesteld.

De groepsleerkracht en de directeur gaan in ieder geval naar de uitvaart. Indien andere teamleden de uitvaart bij willen wonen besluit de sleutelgroep hoe en of er vervanging wordt geregeld.

Stap 8: Terugkijken, evalueren

Na een periode van 4 tot 6 weken kijken we met hele team terug op de gebeurtenissen. We evalueren het protocol en de gang van zaken rondom het overlijden. Wat ging er goed, wat willen we verbeteren? Welke invloed heeft het gebeuren gehad op de leerkrachten, de leerlingen en de lessen? Hoe kijkt de partner van de overledene terug op de rol van de school?

Op school zijn boeken aanwezig over dit onderwerp, voor kinderen om zelf te lezen of om uit voorgelezen te worden. De ouder- en kindadviseur kan ook helpen en/of doorverwijzen indien nodig.

Stappenplan bij overlijden leerkracht

Stap 1: Het bericht

Ieder geval van plotseling en onverwacht overlijden is anders. De doodsoorzaak kan zeer uiteenlopend zijn: ziekte, een ongeval, een suïcide, een hartaanval of hersenbloeding. Ook het moment van overlijden varieert: het kan tijdens de les gebeuren, in het weekend, in de avonden of tijdens de vakantie.

Het overlijdensbericht kan op diverse manieren binnenkomen:

- mondeling;
- telefonisch;
- per post;
- door middel van een advertentie in de krant;
- via een officiële melding aan directie of administratie.

Bij de ontvangst van het bericht moet gelet worden op een aantal zaken:

A. Het bericht moet zo spoedig mogelijk worden doorgegeven aan:

Cordula Rooijendijk (directeur) 06 125 05 969. 'Zo spoedig mogelijk' betekent ook: in het weekend, tijdens de vakantie, tijdens de les of 's avonds laat.

Indien zij niet bereikbaar is stuurt de ontvanger van het bericht een sms/app met de vraag om met spoed contact op te nemen. De leerkracht/het personeelslid dat het bericht als eerste heeft ontvangen neemt tijdelijk waar totdat de directeur bereikt is.

B. Als het bericht niet rechtstreeks van de ouders, een arts of de politie komt, moet eerst gecontroleerd worden of de berichtgeving juist is. In een enkel geval is er namelijk sprake van een valse melding (misplaatste grap, overspannen toestand).

C. Bij een plotselinge dood van een leerkracht onder schooltijd is het vanzelfsprekend dat de partner/familie direct worden geïnformeerd. De directie van de school neemt deze taak op zich.

Stap 2: Sleutelgroep

De (plotselinge) dood van leerkracht vraagt om een aantal goed gecoördineerde acties.

Daarom stellen we een sleutelgroep in. De sleutelgroep bestaat uit:

- de directeur
- de intern begeleiders
- zonodig externe deskundige

Bij een overlijden van een leerkracht is de sleutelgroep direct actief.

De taak van de sleutelgroep is om alle activiteiten en communicatie rondom het overlijden te initiëren en te coördineren.

De sleutelgroep is verantwoordelijk voor:

- het houden van overzicht
- informeren van de betrokkenen;

- organisatorische aanpassingen;
- opvang van leerlingen en collega's;
- contacten met de ouders;
- regelingen in verband met rouwbezoek en uitvaart;
- administratieve afwikkeling;
- nazorg aan de betrokkenen.

De directeur is voorzitter van de sleutelgroep en eindverantwoordelijk.

Stap 3: Duidelijkheid

Allereerst zorgt de sleutelgroep voor een duidelijk en compleet beeld:

- wie is er overleden;
- wat is er precies gebeurd;
- waar is het gebeurd;
- hoe is het gebeurd?

De sleutelgroep gaat vervolgens na wie geïnformeerd moeten worden over het overlijden:

- het team(ook de collega's die op dat moment niet op school zijn);
- het schoolbestuur
- de groep van de leerkracht;
- ouders van de leerlingen in de groep;
- overige leerlingen (denk ook aan leerlingen in de gymzaal, op excursie, schoolreis)
- Medezeggenschapsraad en ouderraad
- ouders;
- zo nodig hulpverleners

De sleutelgroep spreekt af wie wie informeert.

Stap 4: Het informeren van alle betrokkenen

1. Het team wordt bijeengeroepen en geïnformeerd door de directeur.
2. het schoolbestuur wordt door de directeur geïnformeerd.

Indien de leerkracht een eigen groep leidt:

3. De kinderen in de groep van de overleden leerkracht worden geïnformeerd door de directeur, er wordt vervanging voor deze dag geregeld.
4. De ouders van de kinderen in de groep van de overleden leerkracht worden telefonisch geïnformeerd.
5. De ouders van deze kinderen worden eventueel gevraagd naar school te komen om hun kind op te vangen. Een en ander is afhankelijk van de situatie.
6. De andere kinderen op school worden geïnformeerd door hun eigen groepsleerkracht.

7. De voorzitters van de MR en de OR worden geïnformeerd.

8. De ouders van de school worden geïnformeerd per brief.

Kinderen die erg verdrietig zijn mogen naar huis als de ouders de kinderen ophalen van school.

Bij melding van een sterfgeval in de vakantie of aan het begin van het weekend stellen we de ouders van de klas telefonisch op de hoogte.

Stap 5: Contact met de nabestaanden

We nemen zo snel mogelijk contact op met de partner/ouders/familie van de overleden collega met de vraag of we langs mogen komen. De directie van de school en een afvaardiging van het team gaan op bezoek. Bij het vertrek maken we een tweede afspraak met de nabestaanden om afspraken te maken over wensen m.b.t. de rol van de school, het afscheid nemen, de uitvaart zelf.

We spreken af wie er vanuit de school contact met de nabestaanden onderhoudt en blijft onderhouden.

Stap 6: Informeren van ouders

De ouders van de leerlingen worden geïnformeerd d.m.v. een brief waarin de informatie staat over de gebeurtenis, organisatorische aanpassingen, de zorg voor de leerlingen op school, contactpersonen op school, regels over aanwezigheid, rouwbezoek en aanwezigheid bij de uitvaart, eventuele afscheidsdienst op school en nazorg van de leerlingen.

Stap 7: Aangepast rooster

We bespreken in de sleutelgroep welke activiteiten er staan gepland voor de komende week. Geplande uitstapjes en feesten worden afgezegd of uitgesteld.

De school sluit voor de uitvaart zodat alle collega's aanwezig kunnen zijn bij de uitvaart. De sleutelgroep meldt de sluiting van de school bij het schoolbestuur, de inspectie en de naschoolse opvang.

Stap 8: Begeleiding tussen overlijden en uitvaart

Het overlijden van een leerkracht roept tal van vragen en emoties op. We vinden het belangrijk dat er veel ruimte is voor vragen, gesprekken en het uiten van emoties.

In de hal van de school maken we een herinneringsplek, hier kunnen alle kinderen, ouders en leerkrachten van de school iets neerleggen voor de overleden collega. De sleutelgroep draagt hiervoor zorg.

We plaatsen een rouwadvertentie in Het Parool.

We sturen een boeket namens de school.

Wanneer er met de ouders doorgesproken is wat wel en niet kan en waar leerlingen bij betrokken kunnen worden, kan elke leerkracht met de kinderen aan het werk gaan om bijdragen te leveren voor de dienst(en) (bijvoorbeeld teksten schrijven, tekstboekjes maken, muziek maken, bloemen dragen, een boek met brieven, tekeningen en collages voor de nabestaanden maken). Dit is een goede manier om met het nare bericht om te gaan en verdriet te verwerken.

Als kinderen de uitvaart bijwonen, moet dit goed worden voorbereid. Ouders begeleiden hun eigen kind tijdens de uitvaart, deze taak kan niet aan de leerkrachten worden gedelegeerd.

Op school organiseren we in overleg met de nabestaanden een afscheidsdienst voor de overleden collega.

Stap 9: Nazorg voor de groepsleerkracht en het team

Het overlijden van een directe collega brengt veel emoties met zich mee. Naast de persoonlijke verwerking van het verdriet blijft de leerkracht aangesproken worden op zijn/haar professionaliteit in de omgang met de kinderen. Zo nodig vindt er een gesprek plaats met een externe deskundige over het gebeuren.

Daarnaast heeft onze school een hecht team en verwachten we hier samen goed uit te komen.

Stap 10: Terugkijken, evalueren

Na een periode van 4 tot 6 weken kijken we met hele team terug op de gebeurtenissen. We evalueren het protocol en de gang van zaken rondom het overlijden. Wat ging er goed, wat willen we verbeteren? Welke invloed heeft het gebeuren gehad op de leerkrachten, de leerlingen en de lessen?

Vooraf aan de teambespreking is er een gesprek geweest tussen de schoolleiding en de nabestaanden waarbij er o.a. is besproken hoe de nabestaanden terug kijken op de rol en de aanpak van de school.

Stap 11: herinnering aan de overleden collega

We staan af en toe stil bij bepaalde herinneringen en gebeurtenissen.

De sleutelgroep zorgt ervoor dat er af en toe een kaartje naar de nabestaanden wordt gestuurd (bijv. bij de verjaardag, de sterfdag).

De sleutelgroep houdt contact met de nabestaanden en legt af en toe een bezoekje af.

Bijzondere omstandigheden

(Poging tot) Zelfdoding

Zelfdoding is een speciale vorm van een plotselinge dood.

Zelfdoding komt onder leerlingen niet vaak voor, maar als het voorkomt is de ontreding groot. In zo'n situatie is het wenselijk dat er goed overleg met de ouders/nabestaanden is en dat ouders en school het met elkaar eens zijn over de informatie die wordt verstrekt en over de wijze waarop wij als school ons medeleven betuigen. Dit geldt ook bij een (poging tot) zelfdoding van een leerkracht.

Als dit overleg niet tot overeenstemming leidt, hebben we als school een eigen verantwoordelijkheid tegenover de leerlingen. In zo'n geval zal de sleutelgroep beslissen of we als school tegemoet komen aan de wensen van ouders/familie.

Bij deze beslissing houden we met het volgende rekening:

- het bevorderen van adequate rouwverwerking;
 - het verminderen van gevoelens van schuld, angst en depressiviteit;
 - het voorkomen van nieuwe suïcide(pogingen).
-

Wanneer wij worden geconfronteerd met zelfdoding, is er veel zorg nodig voor de leerlingen die de overledene goed hebben gekend. Daarbij is extra zorg nodig voor de zogenaamde risicoleerlingen:

- leerlingen die de overledene goed kenden
- leerlingen met depressieve buien, stille en teruggetrokken leerlingen
- leerlingen die al eens eerder met zelfdoding/dood te maken hebben gehad

Gewelddadige dood

Een school die geconfronteerd wordt met moord op een leerling of leerkracht, is verbijsterd: leerlingen en leerkrachten worden geconfronteerd met crimineel onrecht en er is veel woede, verdriet en pijn. Moord op school komt zelden voor. Een moord betekent dat iemand moedwillig een ander en met voorbedachten rade om het leven brengt. Moord zonder voorbedachten rade wordt doodslag genoemd. Onder gezinsmoord (familicide) wordt verstaan dat iemand uit het gezin (vader, moeder of één van de kinderen) één of meerdere gezinsleden om het leven brengt en soms ook zichzelf. De exacte aantallen zijn moeilijk te geven, omdat de cijfers vaak verstopt in andere cijfers zitten. Bij eerwraak wordt een familielid bestraft voor het beschamen van de familie. In 15% van de gevallen heeft dit een dodelijke afloop.

Al deze zaken trekken een zware wissel op de school, als de recherche de school binnenkomt, de pers op het schoolplein staat en de leerlingen uit hun doen zijn. Dit vraagt van alle medewerkers grote inspanningen. Als de dader wordt gevonden, volgt er nog een lange periode waarin er steeds momenten zijn waarop de zaak oplaait: bijv. de rechtszaak en een eventueel hoger beroep. Vaak gaat dat telkens opnieuw gepaard met media aandacht. Indien dit op onze school gebeurt houden we het protocol aan zoals eerder beschreven. De sleutelgroep krijgt ook dan een belangrijke rol.

Daarnaast geven we extra aandacht aan:

- de omgang met de media
- het management: regelen en organiseren van de contacten met politie, ouders, collega's;
- de regie op de hulpverlening van buitenaf (wat is er nodig?)
- de mogelijkheid tot ondersteuning van specialisten
- de gevoelens van onveiligheid bij de leerlingen;
- de gevoelens van boosheid, ontzetting en machteloosheid bij leerlingen en leerkrachten;
- de kinderen die zelf in onveilige situaties verkeren (echtscheiding, huiselijk geweld, straatverbod);
- de ouders en hun gevoelens;
- het weer veilig maken van de school.

Achtergrondinformatie bij een gewelddadige dood

Bij een dergelijke zwaar traumatische gebeurtenis is aandacht nodig voor de begeleiding van alle betrokkenen. Bij veel kinderen is het gevoel van veiligheid aangetast. Bij een gewelddadige dood is de kans groter op een gecompliceerd rouwproces. Voor meer informatie over traumazorg en het verwerken van ingrijpende gebeurtenissen verwijzen we naar www.crisisnet.nl

Uit onderzoek is gebleken dat de veerkracht van de meeste kinderen groot is en dat ze dramatische gebeurtenissen goed zelf kunnen verwerken met hulp van vertrouwde mensen om hen heen. Slechts een klein deel van de kinderen ontwikkelt ernstige klachten die moeten worden behandeld. De volwassene vormt het belangrijkste referentiekader voor kinderen. Ze herinneren zich later vaak beter de reacties van volwassenen dan de gebeurtenis zelf. Het is dus vooral van belang dat de volwassene ondersteund wordt. Dat betekent dat het wenselijk is dat de leerkrachten in staat worden gesteld hun eigen kinderen op te vangen in plaats van dit over te laten aan vreemde hulpverleners.

Door deze vorm van ondersteunende hulp aan leerkrachten komt er niet te snel en te veel hulpverlening en onnodige traumaverwerking op gang. Een invasie van hulpverleners is niet nodig, de kans op ongecoördineerde acties is dan groot. Voor kinderen is het van belang dat alles weer gewoon wordt. Uiteraard moet er tijd en ruimte zijn voor het uiten van gevoelens, het verwerken van de gebeurtenis en voor herdenking. Het is aan te raden om snel de normale gang van zaken weer op te pakken. Want als de school normaal functioneert, leiden kinderen daaruit af dat hun wereld ook weer veilig aan het worden is. Ten aanzien van de inbreng van de professionals wordt de school aangeraden de sturing in eigen hand te houden. De meest geschikte rol voor hulpverleners is eraan bijdragen dat leerkrachten de kinderen op een juiste manier opvangen.

Omgaan met de media

Een schokkende gebeurtenis op school trekt vaak de aandacht van de media. Het is dus van belang een plan of draaiboek klaar te hebben liggen voor het geval wij ermee te maken krijgen. Journalisten hebben hun werk te doen en zullen dat doen met of zonder onze medewerking. Daarom is het van belang om met hen samen te werken en te zorgen dat ze een verhaal vertellen waarvan de feiten kloppen. Ze vertrekken nooit zonder een verhaal. Wat dat verhaal inhoudt, hangt mede af onze reactie. Wij kunnen niet bepalen wat de media gaat zeggen, filmen en fotograferen. Wij kunnen echter wel kaders stellen voor wat ze kunnen en mogen doen op school en op het schoolterrein.

Afspraken voor het omgaan met de media

- We laten alle contacten met de pers lopen via één woordvoerder uit de sleutelgroep
- We informeren iedereen op school dat alleen de perswoordvoerder de pers te woord staat.
- We zorgen voor openheid en duidelijkheid (voor zover de direct betrokkenen van de overledene hiervoor toestemming geven).
- We zorgen ervoor dat de school een veilige plek is of weer wordt.
- We laten de media niet toe in de school, bij persconferenties organiseren we deze buiten school.
- We geven geen namen door van verdachten of slachtoffers. We geven geen foto's of persoonlijke informatie over hen
- We instrueren de leerlingen hoe ze met de media om moeten gaan.

Vorbereiding op een persconferentie

- We staan geen pers toe bij bijeenkomsten met ouders of andere belanghebbenden.
- We geven elke journalist dezelfde informatie.
- We houden regie op de informatie en organiseren zelf een persconferentie
- We maken plaats en tijd van een persbijeenkomst zo spoedig mogelijk bekend.

- Indien er een programma wordt gemaakt over de gewelddadige dood vragen we voor uitzending inzage en eisen we inspraak

Analyse van eigen emoties

Wanneer leerkrachten, leerlingbegeleiders en directie leerlingen willen helpen bij het verwerken van emoties die worden opgeroepen door het plotselinge sterfgeval, vraagt dat om een professionele houding. Aan de basis van een professionele opstelling liggen de eigen gedachten over en gevoelens ten aanzien van de dood (eventueel de zelfdoding) en de overledene. Als u zich als leerkracht, leerlingbegeleider of directie niet bewust bent van uw eigen gedachten en gevoelens, bestaat het risico dat u tijdens het begeleidingsproces achter (pijnlijke) gevoelens komt. Onverwerkte eigen emoties en emoties waarvan men zich niet bewust is worden gemakkelijk overgedragen op leerlingen. Dit kan het begeleidingsproces verstoren en voor leerlingen verwarrend werken. Daarom is een zeker zelfonderzoek noodzakelijk alvorens u aan de begeleiding begint. In dit hoofdstuk wordt hieraan aandacht besteed.

Uiten van emoties

Wanneer er iemand binnen de school overlijdt, maakt dat niet alleen bij leerlingen maar ook bij leerkrachten de nodige gevoelens los. In eerste instantie lijken angst, medeleven en onzekerheid het handelen onmogelijk te maken. Toch zal er iets gedaan moeten worden. Wat er ook gebeurt, u moet zich als leerkracht allereerst bewust zijn van het feit dat u uw eigen gevoelens niet buiten spel kunt zetten. Leerlingen en ouders verwachten dat ook niet. Integendeel: ze stellen het juist op prijs en weten zich gesteund als u laat zien dat u ook aangedaan bent.

Zelfreflectie

Na de eerste reacties op het overlijden van een leerling of leerkracht zullen leerlingen begeleid moeten worden om met het verdriet om te kunnen gaan. Aan dit begeleidingstraject gaat voor u een zelfreflectie vooraf. U moet weten wat uw eigen gevoelens en gedachten ten aanzien van de dood (zelfdoding) en de overledene zijn. Zo komt u tijdens de begeleiding van de leerlingen niet voor (pijnlijke) verrassingen te staan. Een reflectie op eigen emoties en gedachten kan individueel of gezamenlijk in het schoolteam plaatsvinden. Vragen die bij de zelfreflectie aan de orde moeten komen zijn:

- hoe kijk ik aan tegen de dood;
 - wat voor associaties roept het begrip 'dood' bij mij op;
 - zijn die associaties rustgevend of onrustgevend, hoe komt dat;
 - welke invloed hebben eerdere ervaringen met de dood op mijn associaties;
 - hoe kijk ik aan tegen een zelfgekozen dood, suïcide;
 - wat voor associaties roept het begrip 'zelfgekozen dood' bij mij op;
 - keur ik die associaties goed, begrijp ik ze of keur ik ze af, begrijp ik ze niet en hoe komt dat;
 - welke eerdere ervaringen heb ik gehad met suïcides of suïcidepogingen en welke invloed hebben die ervaringen op mijn houding van nu;
 - hoe kijk ik aan tegen geweld, geweldsmisdrijven;
 - wat voor een associatie roept het begrip geweld bij mij op;
-

- keur ik ze in sommige gevallen goed, begrijp ik ze of keur ik ze af, begrijp ze niet en hoe komt dat;
- wat zijn mijn eerdere ervaringen met geweld en/of slachtoffers van geweld en welke invloed hebben die ervaringen op mijn houding nu;
- hoe ervaar ik dit sterfgeval en de wijze waarop de leerling of mijn collega om het leven is gekomen;
- wat was mijn persoonlijke relatie met de overledene;
- in welke opzichten zal ik hem/haar missen;
- in welke opzichten voel ik me eventueel 'bevrijd';
- zijn er nabestaanden of omstandigheden die het sterfgeval extra problematisch maken? Wie/welke zijn dat in dit geval en hoe sta ik daar tegenover;
- kan ik het begeleidingsproces alleen aan of kan ik beter hulp vragen?

Slecht nieuwsgesprekken

Als het overlijdensbericht als eerste bij de school binnenkomt, zullen de ouders/familieleden geïnformeerd moeten worden. Broertjes en zusjes die ook op school zitten mogen daarbij niet vergeten worden. Zo'n 'slecht nieuws gesprek' moet ook gevoerd worden met vrienden, vriendinnen en groepsleden van de overledene.

Het voeren van een 'slecht nieuws gesprek' vraagt om de nodige tact. Er zijn enkele gesprekstechnische aandachtspunten bij aan te geven.

Stap 1: De voorbereiding

Het is belangrijk om vóór het gesprek na te gaan:

- aan wie moet het slechte nieuws worden doorgegeven;
- wie is de meest aangewezen persoon om het nieuws te brengen;
- hoe geschiedt de 'aankondiging': Gaat u bijvoorbeeld zonder aankondiging naar de ouders/familie of belt u eerst op, laat u broertjes/zusjes en/of vrienden/vriendinnen van de overledene naar uw kamer komen zonder hen vooraf te laten weten waar u over wilt praten;
- welke voorzorgsmaatregelen worden getroffen? Moet bijvoorbeeld vooraf gezorgd worden voor 'opvangmogelijkheden' na het gesprek? Welke opvang is beschikbaar?

Stap 2: De inleiding

Ouders, familieleden of leerlingen aan wie u het nieuws moet melden, moeten de kans krijgen om even goed te gaan zitten en hun aandacht te richten op hetgeen u hen wilt medelen. Een uitgebreide inleiding (er omheen draaien) is niet nodig. U kunt het Slechte nieuws met één of enkele korte zinnen inleiden:

- "Ik moet u iets ernstigs medelen ...";
- "Ik vind het moeilijk om te zeggen, maar ik heb bijzonder triest en slecht nieuws voor u";
- "Ik vrees dat ik u er mee overval, maar ik moet u iets medelen ...".

Elke leerkracht, interne begeleider of directeur zal bij een dergelijke inleiding formuleringen kiezen die het beste bij hem/haar passen. Het is in ieder geval van belang om zoveel mogelijk in de ik-vorm te spreken, want:

- ik-boodschappen zijn duidelijk, vooral bij een slecht nieuws gesprek is duidelijkheid een

eerste vereiste;

- met ik-boodschappen is de kans het grootst dat u direct de aandacht krijgt van degene(n) aan wie u het slechte nieuws moet melden.

Stap 3: Vertel het nieuws kort en bondig

Het overlijdensbericht kan nu zonder verdere omhaal worden gebracht. Daarbij is van het grootste belang om kort en kernachtig te vertellen wat er is gebeurd en met welk gevolg. In deze fase moeten details, nadere toelichting en eventuele uitleg of excuses achterwege worden gelaten. Daarvoor is later in het gesprek vaak nog alle gelegenheid.

Een belangrijk aandachtspunt in deze fase is: u vertelt het nieuws en laat de ander vooral niet raden wat u komt vertellen. Het is ook niet nodig. U bent immers gekomen om slecht nieuws te brengen, u heeft de aandacht er voor gevraagd door uw korte inleiding, dan wordt dus nu van u verwacht dat u het nieuws meedeelt.

Stap 4: Ga in op de eerste emoties

Waarschijnlijk zal het overlijdensbericht leiden tot directe, heftige of minder heftige emoties: schrik, verbijstering, ongeloof, verzet en misschien ook al verdriet of woede. In feite zijn allerlei emoties denkbaar na een dergelijk bericht. Het is van groot belang daarop voorbereid te zijn. De houding die van u wordt verwacht is dat u open staat en actief en invoelend luistert. Dat kan door in te gaan op verbale en non-verbale signalen die wijzen op dergelijke emoties:

- "U bent volkomen verbijsterd door dit bericht ...";
- "Ik merk dat het bericht u helemaal overvalt ...".

Sta stil bij dergelijke emoties, laat de ander de tijd en de gelegenheid om daaraan uiting te geven. U kunt kort aangeven dat u en uw collega's ook verbijsterd waren bij het horen van het nieuws, maar neem het gesprek niet over door het over uw eigen emoties te hebben.

Stap 5: Geef zo nodig verdere toelichting

Slecht nieuws roept vrijwel altijd tal van vragen op:

- wat is er precies gebeurd;
- hoe kon dat gebeuren;
- hoe lang heeft het geduurd;
- waar is het gebeurd;
- waarom?

Het is van belang om zo open mogelijk de informatie te geven waarover u beschikt. Hoe moeilijk en pijnlijk het misschien ook voor de nabestaanden is, ze hebben er recht op om te weten wat er precies gebeurd is. Het zal soms zelfs nodig zijn om hen te helpen hun eigen vragen te formuleren. Als informatie waarover u beschikt achter gehouden wordt, kan dat in deze fase misschien het leed lijken te verzachten. Later zal echter blijken dat het voor ouders (en anderen) nog pijnlijker is als zij niet alles te horen hebben gekregen, als zij niet die informatie hebben gekregen waar zij in feite recht op hebben.

Stap 6: Ga na welke hulp eventueel geboden moet worden

Een overlijdensbericht roept bij direct betrokkenen niet alleen heftige emoties op (ook al zullen die niet altijd direct zichtbaar/hoorbaar zijn), maar ook een aantal praktische vragen

en

problemen:

- wat moet er nu gebeuren;
- hoe vertel ik het aan ...;
- hoe kom ik hier ooit overheen.

Het is als bringer van het slechte nieuws van belang om ook stil te staan bij de gevolgen die dit nieuws heeft voor de direct betrokkenen. Ook al bent u geen hulpverlener, u zult in deze fase van het gesprek oog en oor moeten hebben voor de gevolgen van het slechte nieuws en voor de (nieuwe) problemen die er door veroorzaakt kunnen worden.

Vertel duidelijk welke ondersteuning/(praktische) hulp u of de school kunt bieden en welke hulpbronnen nog meer in te schakelen zijn. Met wie kunnen de ouders en leerlingen bijvoorbeeld contact opnemen als zij na dit gesprek met u behoefte hebben aan een vervolggesprek? Het is van belang de mogelijkheden in dit opzicht te noemen voordat u het gesprek beëindigt.

Het informeren van leerlingen

Het vertellen van het slechte nieuws

Natuurlijk moeten leerlingen niet overvallen worden met nieuws waar ze totaal niet op rekenen, maar het heeft ook geen zin om met een lange inleiding de ernst van de situatie te verdoezelen.

Begin met een inleidende zin om de kinderen gericht te laten luisteren, bijvoorbeeld:

- "Ik heb een verdrietige boodschap voor jullie";
- "Ik moet jullie iets heel ergs vertellen".

Dan volgt het korte bericht van het overlijden en een beknopte schets van de omstandigheden waaronder de leerling of leerkracht is overleden. Het is niet nodig een lang verhaal te vertellen, want de leerlingen zijn door de schok de informatie meteen weer kwijt. Het gaat erom dat de boodschap overkomt en dat de kinderen de kans krijgen deze tot zich te laten doordringen. Als ze behoefte hebben aan nadere uitleg, vragen ze die wel.

Eerlijk en duidelijk

Kinderen worstelen op twee niveaus met de dood: ze proberen te begrijpen wat 'dood' betekent en moeten leren omgaan met de gevoelens die het verlies oproept. Door eerlijk en duidelijk te zijn, helpt u hen daarbij. Ook al overzien kinderen nog niet alles, het is altijd beter de waarheid te vertellen dan ze iets op de mouw te spelden. Daarnaast is bekend dat als kinderen geen antwoorden op hun vragen krijgen, ze hun eigen fantasie de vrije loop laten en de hele situatie door hen gruwelijker of angstaanjagender ingevuld kan worden dan werkelijk het geval is.

Bij het vertellen van het slechte nieuws moet rekening worden gehouden met de ontwikkeling van de leerlingen. Het bericht moet verteld worden op een manier die bij hun leeftijd en vermogens past. In het volgende hoofdstuk vindt u hierover meer informatie.

Ook moet er voor gezorgd worden dat een dergelijk bericht geen zakelijke mededeling wordt.

Als u op een integere manier het slechte nieuws vertelt en in staat bent de eigen gevoelens te tonen, stimuleert dat leerlingen om zich te uiten.

Concrete uitleg

Het is van belang (vooral bij heel jonge kinderen) om zo concreet mogelijk uit te leggen wat 'dood' precies inhoudt. Vertel dat iemand die dood is niets meer voelt en dus geen pijn heeft, het niet koud heeft en zich niet ziek voelt. Het heeft geen zin om met oplossingen te komen die alleen in de eigen ogen belangrijk zijn. Zo heeft het bijvoorbeeld geen zin om God in de antwoorden te betrekken als de leerlingen voor het eerst met God geconfronteerd worden.

Ook vergelijkingen en beelden kunnen veel verwarring geven. Het probleem met kinderen is dat ze dingen soms heel letterlijk nemen. Leg de dood dus niet als volgt uit:

- dood zijn is slapen, maar dan voor altijd: kinderen kunnen dan bang worden als ze zelf moeten slapen. Slaap en dood moeten duidelijk onderscheiden worden;
- dood gaan is op een verre reis gaan en nooit meer terugkomen: ook dit beeld is voor kinderen verwarrend. Ze voelen zich in de steek gelaten; waarom mochten zij niet mee en de groepsgenoot of leerkracht kwam toch altijd terug als hij/zij op reis ging;
- iemand gaat dood omdat hij zo ziek is: met name kleine kinderen kunnen geen onderscheid maken tussen ernstige en minder ernstige ziekten. Zonder verdere uitleg kunnen ze later bang worden bij een onschuldig griepje. Hoewel oudere kinderen dit onderscheid wel kunnen maken, kunnen ook zij angstig worden als ze zich niet lekker voelen en zich van alles in hun hoofd halen. Een nadere uitleg is daarom van belang. Een beetje ziek zijn betekent niet dat je dood zult gaan, maar soms is een lichaam zo stuk dat het niet meer gemaakt kan worden.

"Ik weet het niet"

U hoeft niet op alle vragen een antwoord te hebben. Ook volwassenen weten niet alles en hebben moeite met sommige dingen om te gaan. Kinderen mogen dit best merken. Het is volkomen aannemelijk dat een leerkracht zegt: "Ik weet het niet, maar ik denk ...". Een dergelijk antwoord is niet alleen eerlijk, maar schept ook ruimte voor een gesprek.

Stilte

Kinderen moeten na de onheilstijding van de eerste schrik bekomen. Iedere leerling verwerkt de schok op zijn of haar eigen manier. De meeste kinderen zijn met stomheid geslagen als ze horen dat een groepsgenoot of leerkracht overleden is.

In de bovenbouw van het basisonderwijs daalt vaak de zwijzaamheid over de groep neer. Onbewust verwachten de kinderen van u als volwassene dat u het zwijgen doorbreekt door vragen te stellen en antwoorden te geven. Omdat er zoveel vragen zonder antwoord zijn, is dit een moeilijke opgave. De stilte roept een gevoel van verstikking op. Het gevaar van doorpraten bestaat om dit gevoel te bezweren. Het mag echter gerust een tijdje stil zijn in de groep. Wordt de stilte pijnlijk en is deze niet meer functioneel, dan kunt u de stilte doorbreken door bijvoorbeeld te zeggen: "Jullie zijn er stil van. Het is een enorme schok, ook voor mij."

Misschien kun je even met je buurman of buurvrouw praten over wat dit bericht betekent". De draad kan ook opgepakt worden door een mooi gedicht voor te lezen en daarover verder te praten, suggesties zijn te vinden verderop bij het kopje "Literatuur".

Verdere informatie

Wanneer de eerste emoties wat luwen en leerlingen vragen hoe het verder moet, kunt u overstappen naar de volgende informatie:

- hoe verloopt het contact met de familie;
- hoe worden afspraken gemaakt over rouwbezoek en uitvaart;
- wat kan de school doen;
- hoe worden de komende dagen ingevuld?

Vertel ook bij wie de leerlingen terecht kunnen voor een persoonlijk gesprek. Zo nodig kunt u als school een rooster maken voor de bereikbaarheid in de avonduren, weekenden en vakantie.

Kinderen en het besef van de dood

Jonge kinderen kijken op een andere manier tegen de dood aan dan de wat oudere. Wanneer met de leerlingen over de dood wordt gepraat, is het van belang om hiermee rekening te houden.

Kinderen tot 3 jaar

Heel kleine kinderen tot ongeveer 3 jaar hebben geen echt besef van de dood. Ze kennen nog geen onderscheid tussen levende en niet-levende dingen. Wel zijn ze bang gescheiden te worden van degenen die hen met liefde en warmte omringen. Ze voelen wat verlies is en lijden daar ook onder. De kleintjes gaan nog met een heel natuurlijke manier met de dood om. Volwassenen schrikken hier soms van omdat zij die natuurlijkheid missen. Van angst voor de dode is nog geen sprake.

Kinderen van 3 tot 6 jaar

Kinderen van 3 tot 6 jaar kennen het verschil tussen leven en dood. Ze gebruiken het woord 'Dood' in hun gesprekjes en hun spel: "Jij bent dood, je moet blijven liggen!" Ze weten echter nog niet precies wat dood zijn betekent. Voor hen is 'Dood' iets tijdelijks, een soort slaap waarbij de dode niet meer kan zien of bewegen. Ze beginnen te beseffen dat dood en verdriet met elkaar te maken hebben maar voelen nog geen angst voor de dood. Kinderen van deze leeftijd denken vaak dat leven en dood elkaar afwisselen. Het lijkt dat zij het de gewoonste zaak van de wereld vinden dat een dierbaar iemand is gestorven. Een vierjarige kan een dag na de begrafenis bijvoorbeeld vragen wanneer de overledene weer terugkomt, om vervolgens diep geschokt te zijn als blijkt dat de betreffende persoon nooit meer terugkomt. Kinderen in deze leeftijd tonen grote belangstelling voor de lichamelijke en biologische kanten van de dood: "Kan hij niet meer lopen?", "Kan hij nog wat horen als ik iets zeg?" Ze blijven vragen stellen, soms tot vervelends toe: "Wordt hij nu niet vies in de grond?", "Heeft hij nou geen honger in het graf?"

Kinderen van 6 tot 9 jaar

Bij kinderen van 6 tot 9 jaar begint het besef door te dringen dat de dood onomkeerbaar is, onherroepelijk en definitief. Wat het definitieve einde precies inhoudt, begrijpen ze echter nog niet en dat maakt het voor hen erg verwarrend en beangstigend.

Ook beseffen ze aanvankelijk nog niet dat de dood onvermijdelijk is en iedereen overkomt. Zo kan een achtjarige aan haar vader vragen haar te begraven als ze dood is. Ze realiseert

zich nog niet dat haar vader (waarschijnlijk zelfs eerder) ook dood gaat. Het groeiende besef dat ook mensen van wie je houdt dood kunnen gaan, zorgt voor emotionele veranderingen die soms gepaard gaan met angst: "Kom je nog terug?" Op deze leeftijd krijgen kinderen belangstelling voor de uiterlijkheden die bij een sterfgeval horen zoals de kist, de begrafenis, de crematie en het kerkhof. Ze interesseren zich ook voor wat er na de dood gebeurt. Als oorzaak voor doodgaan geven ze vaak externe verklaringen. Als hen gevraagd wordt waarom mensen dood gaan, antwoorden ze: "Omdat ze vergiftigd worden", "Wanneer ze een ongeluk krijgen" of "Als ze uit een vliegtuig vallen". Een uitzondering vormen kinderen die in hun omgeving met dood te maken hebben gehad, zij hebben een reëler beeld van het gebeuren. De vragen die kinderen in deze leeftijd vaak stellen komen op volwassenen soms erg nuchter over: "Waarom heeft Bram een bril op, hij kan toch niets meer zien?", "Wordt zijn bril ook verbrand?" Kinderen van deze leeftijd zijn kwetsbaar omdat ze weliswaar de betekenis van de dood kunnen begrijpen, maar nog niet in staat zijn alle implicaties te overzien.

Kinderen van 9 tot 12 jaar

Kinderen uit de bovenbouw weten dat dieren, mensen en planten leven en dat alles wat leeft eenmaal dood gaat. Op de vraag waarom mensen dood gaan noemen ze voornamelijk fysieke oorzaken: "Ze krijgen kanker", "Omdat ze oud zijn" of "Omdat ze een hartaanval krijgen." Een enkel wijsneusje zal ook niet-concrete oorzaken noemen zoals: "Iedereen moet sterven", "God roept je bij zich" of "De wereld wordt anders te klein." Kinderen van deze leeftijd zijn minder afhankelijk van volwassenen. Ze willen dan ook niet altijd aandacht vragen voor hun verdriet. Ze proberen er zelf mee klaar te komen, ook om niet kinderachtig te lijken. Maar omdat de gevoelens er toch uit moeten, vertonen ze soms lastig en opstandig gedrag.

Kinderen van 12 jaar en ouder

De onvermijdelijkheid en universaliteit van de dood dringen door wanneer kinderen de tienerleeftijd hebben bereikt. Hun intellectuele vaardigheden zijn dan zo ver ontwikkeld dat ze de dood zien als het onvermijdelijke einde van het leven.

De persoonlijke en emotionele afstand zijn echter nog groot. Het kan iedereen overkomen, behalve mensen in de eigen omgeving. Maar dat verandert drastisch als ze te maken krijgen met het sterven van een groepsgenoot. Juist jongeren worden diep geraakt wanneer de dood in hun nabije omgeving toeslaat.

Ze zijn in een fase waarin ze vraagtekens zetten bij het leven. Ze vragen zich af wat de zin van het leven is: "Waarom en waarvoor zijn we op aarde?" Een confrontatie met de dood maakt dat de vragen en soms ook de verwarring rondom het leven en de dood toenemen.

Fasen in de rouwverwerking

Kinderen rouwen ook, net als volwassenen. In grote lijnen is het rouwproces hetzelfde. Kinderen ervaren dezelfde pijn, maar hun reacties zijn minder voorspelbaar.

Fase 1: Boosheid, verdriet en angst

In de eerste fase moet de realiteit onder ogen worden gezien: de medeleerling of leerkracht is dood, hij of zij is er niet meer. Hoe graag volwassenen dat ook willen, kinderen kunnen

niet altijd beschermd worden tegen verdriet en pijn. Ze zullen met de werkelijkheid moeten leren leven. In deze fase voeren boosheid, pijn, verdriet en angst (om bijvoorbeeld ook een ongeluk te krijgen) de boventoon. Ook kunnen kinderen zich schuldig voelen omdat ze de overleden leerling of leerkracht hebben gepest of ruzie met hem/haar hebben gemaakt en dit nu nooit meer goed kunnen maken.

Fase 2: Desoriëntatie en desorganisatie

In deze fase is sprake van rusteloosheid en sterk wisselende gevoelens. De leerling is dikwijls druk doende met niets. Hij of zij kan doorlopend met de voeten schuiven, plotseling opstaan en door het lokaal lopen of lachen op momenten dat dat niet verwacht wordt. Ook kan er sprake zijn van concentratieproblemen.

Fase 3: De ontkenning

In deze fase ontkent de leerling de werkelijkheid omdat deze te veel pijn doet. Er is geen opvallend gedrag. De meeste kinderen kiezen in deze fase wat meer voor alleen zijn en de eenzaamheid. Het verdringen van het verlies kan ertoe bijdragen dat de leerling geen nieuwe intieme gevoelsrelaties aan wil gaan om nieuw verlies te voorkomen.

Fase 4: Opstandigheid

In deze fase protesteert de leerling tegen de werkelijkheid. Sommige kinderen zijn kwaad op personen die in hun ogen de dood hadden kunnen voorkomen (verwijten aan bijvoorbeeld ouders, politie, huisarts, ziekenhuis). Ook kan er sprake zijn van concentratie - en leerproblemen, slapeloosheid en terugval in een vorige ontwikkelingsfase (bijvoorbeeld weer duimen of bedplassen, thuis en op school zich extra aanhankelijk en afhankelijk tonen).

Fase 5: Aanvaarding

In deze fase wordt het verlies onder ogen gezien. De leerling koestert bewust sommige eigenschappen van de overledene. Na idealisering van de overleden leerling of leerkracht wordt het beeld van hem of haar realistischer. De leerling praat over de overledene, over wat hij of zij deed of zei in bepaalde situaties.

Fase 6: Integratie

Het verwerken van de rouw maakt de leerling beter toegerust voor de toekomst. De aandacht wordt weer op anderen gericht en er is weer ruimte voor nieuwe relaties. De leerling kan weer genieten van gewone dingen in het leven; het verdriet is verwerkt.

Tot slot

Voor alle fasen van het rouwproces geldt:

- nieuw verlies werpt leerlingen terug in het rouwproces;
 - elke leerling heeft zijn eigen tempo in het verwerken van een verlies;
 - een rouwproces verloopt nooit helemaal volgens het boekje. Zeker bij kinderen komt het heel veel voor dat kracht en zwakte elkaar afwisselen. Net als volwassenen de indruk hebben dat het kind alles vrij goed heeft verwerkt, komt er plotseling weer een periode van terugval;
 - bij sommige leerlingen komen de eerste rouwreacties pas na
-

weken of maanden. Ze laten aanvankelijk weinig merken van hun gevoelens, vragen niets, ondergaan alles gelijkmatig en gaan hun eigen gangetje;

- kinderen kunnen niet de hele tijd bezig zijn met verdriet, zoveel pijn kunnen ze niet verdragen. Het kan zijn dat ze tijdens de pauze krijgertje spelen en een uur later weer intens verdrietig zijn. Dat betekent ook dat praten over verdriet afgewisseld moet worden met andere activiteiten waarin leerlingen hun gevoelens kwijt kunnen of zich kunnen uitleven;

- in tegenstelling tot volwassenen (die hun emoties zoveel mogelijk proberen te beheersen), uiten kinderen hun emoties soms heel direct. Ze huilen hysterisch, reageren agressief, zijn woedend omdat hun vriendje hen is afgenomen, schoppen tegen de deur en bonken tegen de muur. Het is niet gemakkelijk om hiermee om te gaan. Toch moeten de boosheid, de angst en het verdriet eruit, het is een normale explosie na een verlies. Het is daarom van belang om te zoeken naar uitwegen waarbij de leerling zichzelf of anderen geen schade kan berokkenen. Zo kan een leerling zich uitleven tijdens het voetballen of hardlopen of zich afreageren op een boksbal;

- met name pubers stellen hun rouw nog al eens uit. De ontwikkelingstaken van jongeren in de puberteit zijn al zo zwaar, dat rouwen er niet meer bij kan.

Het afscheid, de uitvaart

Het is erg belangrijk dat leerlingen afscheid kunnen nemen van de overleden leerling of leerkracht. Dat kan tijdens een bezoek aan de ouders/familie van de overledene, tijdens een begrafenis/crematie of tijdens een afscheidsdienst op school. Leerlingen moeten hierop goed worden voorbereid, ze moeten weten wat ze kunnen verwachten bij het afscheid. Het is daarbij belangrijk om een sfeer te creëren waarin leerlingen het gevoel hebben dat ze al hun vragen mogen en kunnen stellen.

Een condoleancebezoek

Een condoleancebezoek, een laatste bezoek aan een overledene is geen gebeurtenis waarmee leerlingen iedere dag te maken krijgen. Daarom verdient zo'n bezoek een goede voorbereiding. Allereerst moet duidelijk worden of de ouders/familie een bezoek van leerlingen prettig vinden. Sommige nabestaanden willen liever zoveel mogelijk met rust worden gelaten. De meeste stellen bezoek van leerlingen echter erg op prijs.

Zeker de wat oudere kinderen zitten vaak vol met vragen: wat moeten we zeggen, moet je een hand geven, moet je iets meenemen, waar praat je over, wat doe je als ze gaan huilen, hoe lang moet je blijven? Het is belangrijk om aan dergelijke vragen uitgebreid aandacht te besteden.

Afscheid nemen van de overledene

Wanneer de mogelijkheid er is, is het goed dat leerlingen afscheid nemen van de overleden leerling of leerkracht. Vraag van tevoren aan de ouders/familie of aan de uitvaartleider of de leerling of leerkracht toonbaar is. Controleer dit zo mogelijk ook persoonlijk. Na een zwaar ongeval is het niet altijd mogelijk de overledene te zien, de kist is dan gesloten. In zo'n geval wordt soms een foto van de overledene op de kist geplaatst. Net als bij een condoleancebezoek, moet ook dit bezoek goed met de leerlingen doorgesproken worden:

- wat staat hen te wachten;
- hoe ziet de overledene eruit;
- hoe voelt de overleden leerling of leerkracht aan?

Vertel de leerlingen dat de overledene wit ziet, koud aanvoelt en niet meer kan bewegen. Leg ook uit dat leerlingen zelf mogen weten of ze naar de kist toelopen, erin kijken, de kist of de overledene aanraken of juist afstand houden. Dit alles in overleg met de nabestaanden. Het is van belang dat voldoende leerkrachten en/of ouders meegaan ter begeleiding. Zorg er voor dat deze begeleiders rustig blijven; dat is voor leerlingen geruststellend en voorkomt dat de emoties hoog oplopen.

Deelname aan de uitvaart

In overleg met de ouders/familie kunnen leerlingen een aandeel hebben in de uitvaart. U kunt samen met de leerlingen:

- teksten zoeken of maken en deze tijdens de uitvaart voordragen;
- gedichtjes zoeken of maken en deze voordragen;
- liedjes en muziek uitzoeken, oefenen en tijdens de uitvaart zingen of spelen.

Leerlingen moeten weten wat ze tijdens de uitvaart kunnen verwachten: wat is de gang van zaken, staat de kist er al of wordt hij binnen gedragen, wat gebeurt er met de kist als de dienst is afgelopen, geef je de nabestaanden na afloop een hand? `

Vorbereiding op een begrafenis

Bij een begrafenis vindt een afscheidsdienst meestal in de kerk of een aula plaats. Na de dienst gaat iedereen naar de begraafplaats. Daar staat de kist soms onder een soort afdakje, maar het gebeurt ook dat de kist meteen bij het graf wordt gezet.

Vervolgens neemt iedereen afscheid van de overledene, bijvoorbeeld door een laatste woord te spreken, bloemen op de kist te leggen of nog even langs de kist te lopen. Daarna of als iedereen weggegaan is laat men de kist in het graf zakken. De kuil wordt vervolgens opgevuld met aarde. Meestal wordt er nog een heuveltje van aarde gemaakt waarop de bloemen komen te liggen. Zo blijft het graf liggen tot de grafsteen klaar is en erop geplaatst wordt.

Stel dat kinderen echt het naadje van de kous willen weten dan kan de volgende informatie misschien van pas komen:

“Wat gebeurt er nu met iemand die begraven is?”

Het lichaam heeft zich in de tijd door celdeling zelf gevormd en ruimt zich nu ook zelf weer op. Dat gebeurt door bacteriën die in het lichaam aanwezig zijn. Er komen geen wormen of maden aan te pas. Want wormen zijn geen vleeseters en de overledene wordt zo diep begraven dat maden er vanwege zuurstofgebrek niet kunnen leven. Daarom is wat er gebeurt niet te vergelijken met een rottingsproces in de open lucht.

Dit opruimingsproces duurt tientallen jaren. Uiteindelijk blijven de beenderen over en iets dat je kunt vergelijken met het stof dat je uit een rijpe paddenstoel kunt tikken.

Vorbereiding op een crematie

Bij een crematie gaan de familie, vrienden en kennissen naar een ontvangstruimte in het crematorium waar ze wachten tot de afscheidsdienst begint. De naaste familie gaat meestal naar de familiekamer. Uiteraard mogen zij ook naar de ontvangstruimte, maar de meeste

families vinden het prettiger om even rustig te kunnen zitten.

De familie bepaalt wat er tijdens de afscheidsdienst gebeurt. Ze geeft van tevoren aan welke muziek ze wil horen en zorgt zelf of via een uitvaartverzorger voor de sprekers. Dat kan een dominee zijn, maar ook familie, kinderen of collega's. Soms wordt er ook gezongen. De dienst kan heel persoonlijk ingevuld worden met kaarsen, bloemen, ballonnen of wat je maar wilt. Aan het einde van de dienst lopen de mensen langs de (open) kist om een laatste groet te brengen aan degene die overleden is. Dat kan met een woordje, een tekening, een brief, een bloem, een hand op de kist of door even bij de kist stil te staan. Na afloop gaan de meeste mensen naar de koffiekamer om even na te praten. Wanneer de familie dat op prijs stelt, is er ook gelegenheid om te condoleren.

Als de mensen uit de aula verdwenen zijn, wordt de kist naar de oven gereden. In de ovenruimte worden de handvatten en andere metalen delen van de kist gehaald. De bloemen worden niet mee verbrand, die worden buiten bij de strooivelden gelegd of de familie neemt ze mee. De overledene krijgt een registratienummer, dit nummer staat overal op. Een steentje van klei met het nummer wordt voor op de kist gelegd en gaat mee de oven in om voortaan bij de as te blijven. De crematie vindt vrijwel altijd meteen plaats als iedereen nog in de koffiekamer is. De oven wordt verhit tot zo'n 800 graden waarna de kist erin gaat. Door de grote hitte gaat de kist vanzelf branden. Na ongeveer één tot anderhalf uur is de crematie voorbij en komen de grove asresten van kist en overledene uit de oven. De inhoud van de aslade wordt gescheiden ingezameld. Met een magneet worden de spijkers en schroeven van de kist uit de as gehaald. Als er nog metalen van sieraden, monturen van brillen en dergelijke inzitten, worden die er ook uitgehaald. De opbrengst van edelmetalen wordt aan een goed doel geschonken. Wat er dan is overgebleven wordt in een speciale machine verpulverd en daarna in een asbus/urn gedaan. Het steentje wordt er weer bijgedaan en de bus wordt

afgesloten met een deksel waarop het nummer en de naam van de overledene staan. De urn blijft in ieder geval een maand in het crematorium, dat is wettelijk verplicht.

Binnen een jaar moet de familie beslissen wat er met de as gaat gebeuren. Daarvoor zijn diverse mogelijkheden. De familie kan kiezen voor verstrooien op een strooiveld, met een schip of vliegtuig boven zee of een dierbaar plekje. De familie kan ook besluiten de as langdurig te bewaren door het bij te zetten in een urnen muur, een urnen graf of te begraven op een begraafplaats. De urn mag ook mee naar huis worden genomen om er binnen of buiten een plaatsje voor te vinden.

Veel kinderen hebben vragen over het crematieproces vanwege het vuur dat erbij te pas komt. U kunt de leerlingen vertellen dat iemand die dood is niets meer voelt en dus geen pijn meer kan lijden en ook niet voelt dat zijn of haar lichaam verbrand wordt.

Herdenkingsdienst op school

Om zoveel mogelijk leerlingen in de gelegenheid te stellen afscheid te nemen of omdat het niet mogelijk is dat leerlingen bij de uitvaart aanwezig zijn, wordt soms een herdenkingsdienst op school gehouden. Ook tijdens deze dienst kunnen leerlingen teksten en gedichten voordragen, liedjes zingen en muziek maken.

Rituelen tijdens of na de uitvaart

Rituelen zijn belangrijk voor de rouwverwerking. Ze geven vorm aan het afscheid en

scheppen ruimte om aan een nieuwe fase te beginnen. Rituelen geven een gevoel van saamhorigheid en eensgezindheid en zorgen zo voor kracht en steun.

Kinderen zijn gewend om met rituelen om te gaan in al hun spelvormen. Rituelen geven hen een gevoel van veiligheid. Ze kunnen een belangrijke rol spelen bij de verwerking van een sterfgeval. Enkele voorbeelden:

- Ieder kind maakt een kaartje met een tekening. Het kaartje wordt aan een bloem of aan een ballon gehangen;
- Tijdens de uitvaart lopen de kinderen langs de kist en leggen hun bloem erop;
- Ieder kind loopt tijdens de uitvaart langs het graf en gooit een briefje of tekening in het graf;
- Op school wordt een plek ingericht met knuffels en andere eigendommen van de overleden leerling of leerkracht, een foto van hem of haar en waxinelichtjes;
- Ieder kind plant een zonnebloempit in de schooltuin rondom een monumentje voor de overleden leerling of leerkracht;
- De kinderen gaan samen naar het graf en planten een struikje;
- Ieder kind maakt een vlinder. De vlinders krijgen een plek bij het graf;
- De kinderen planten een boom met een naamplaatje van de overleden leerling of leerkracht;
- Ieder kind zet zijn naam op een kiezelsteentje. De steentjes worden vervolgens op het graf gelegd.

Rouwrituelen zijn cultuurgebonden. Bij leerlingen of leerkrachten met een andere culturele achtergrond is het van groot belang dat u zich als school vooraf op de hoogte stelt van wat u kunt verwachten en wat er van u als school verwacht wordt. Bepaalde uitingen van rouw, zoals vrouwen die zich huilend op de kist werpen, zijn voor kinderen vaak vreemd en angstaanjagend.

Afscheid nemen is soms niet mogelijk omdat de ceremonie alleen toegankelijk is voor mannen. Het komt ook voor dat de afscheidsrituelen plaatsvinden in het land van herkomst. In dergelijke situaties is het verstandig om zelf een plechtigheid op school te organiseren zodat leerlingen de gelegenheid krijgen om afscheid te nemen.

Uitvaartrituelen in enkele andere culturen

Joodse uitvaarten vinden zo mogelijk binnen 36 uur na het overlijden plaats. Tot die tijd waakt men bij de overledene. Meestal ontbreken de bloemen. Op weg naar het graf houdt de stoet drie maal halt om te laten zien dat er geen haast is. Nadat de kist in het graf is gezonken, maken de nabestaanden een scheur in hun kleren als teken van rouw. Er is een intensieve rouwweek. De rouwenden blijven thuis en werken niet en houden zich niet bezig met dagelijkse werkzaamheden. De dood is niet het einde van het bestaan. Het is een voorrecht om bij het sterven aanwezig te zijn.

Na een jaar wordt een grafsteen op het graf geplaatst. De grafsteen is eenvoudig en niet versierd. Na het bezoek aan het graf legt men er kiezelstenen op: het is bezocht, er is aandacht besteed aan de overledene.

Hindoestanen kiezen bijna altijd voor een crematie omdat dat voor het lichaam de snelste manier is om terug te keren tot de bron. Hindoes geloven in reïncarnatie. De ziel blijft dus altijd bestaan. Het sterven wordt gezien als ritueel en alle familieleden zijn hierbij aanwezig.

In de aula wordt de kist geopend en versierd. Enkele van de nabestaanden gaan mee naar de oven om de verbranding mee te maken. Dit omdat in India de crematie buiten op een houten brandstapel plaatsvindt waarbij de familie aanwezig is. Op de twaalfde of dertiende dag na de crematie wordt met een vuuroffer de periode van rouw afgesloten. Tijdens het jaar na het overlijden zijn er vier rituele bijeenkomsten.

Moslims worden vaak in het land van herkomst begraven (crematie mag niet). Het lichaam wordt in een linnen doek, meestal zonder kist, begraven op de rechterzij met het gezicht richting Mekka. Bij traditionele begrafenisserijen mogen alleen mannen aanwezig zijn, bij meer modernere ook vrouwen. Moslims zien de dood niet als een eindpunt. Als het lichaam begraven is, bepaalt Allah wie naar het paradijs en wie naar de hel gaat. Eerst is er een rouwperiode van drie dagen. Hierna geldt een periode van vier maanden en tien dagen waarin nabestaanden geen make-up of sieraden dragen. Na 40 dagen is de rouwtijd afgesloten. Een islamitisch graf wordt nooit leeg gemaakt.

Katholieken zien de dood niet als einde. De ziel gaat mee naar de hemel, de hel of het vagevuur, afhankelijk van de manier waarop de persoon heeft geleefd. Maar iedereen die vergeving voor zijn zonden heeft ontvangen, kan in de hemel komen. In de nacht voor de uitvaart wordt vaak een wake gehouden. Nabestaanden blijven bij de overledene. De uitvaartdienst is geen herdenking van de overledene, maar staat in het teken van het begin van het nieuwe leven. Tot 1964 was cremeren verboden bij de katholieke kerk. Nu mag er zowel begraven als gecremeerd worden. De overledene wordt herdacht op de derde, de zevende en de dertigste dag na het overlijden.

Tijdens deze herdenkingen worden er kaarsen gebrand. Vaak wordt de naam van de overledene ergens in de kerk opgeschreven, bijvoorbeeld op een houten kruisje aan de muur.

Bij de Protestantse kerk zijn minder tradities dan bij de katholieke kerk. Er zijn geen vaste rituelen. De dominee bezoekt de ernstige zieke en stervende. Er wordt gebeden en gepraat over zaken die de stervende mogelijk dwars zitten. Doel hiervan is om de stervende zoveel mogelijk rust te geven in zijn laatste levensfase. De overledene zelf staat centraal tijdens de uitvaart. Er wordt gesproken over het leven van de overledene. Protestanten worden zowel begraven als gecremeerd. Hoewel sommige strenge protestanten tegen crematie zijn. De zondag na het overlijden wordt de overledene in de kerk herdacht en dit gebeurt ook vlak voor de kerst. Verder herdenkt iedereen de overledene op zijn eigen manier.

Suggesties voor kringgesprekken

Reeds verschillende malen is gewezen op het feit dat het zo belangrijk is om te praten met leerlingen. Wat voelen ze, wat houdt hen bezig, wat vragen ze zich af, wat willen ze weten? Het voeren van een kringgesprek leent zich bij uitstek voor het praten over dergelijke vragen.

Doelen van een kringgesprek

Een kringgesprek naar aanleiding van een sterfgeval van een leerling of leerkracht kan meerdere doelen vervullen. Het is van belang dat u als leerkracht vooraf duidelijk bepaalt welk doel u met het kringgesprek nastreeft.

Mogelijke doelen zijn:

- een uitlaat bieden voor gedachten en gevoelens ten aanzien van de dood (eventueel de zelfdoding) en de overledene;

- emoties naar aanleiding van het sterfgeval bespreekbaar maken;
- verwerking van emoties;
- mogelijke misvattingen corrigeren;
- problemen signaleren die zijn ontstaan naar aanleiding van het sterfgeval;
- afspraken maken over de begrafenis/crematie of afscheidsdienst op school;
- bespreken van voorzorgsmaatregelen ter voorkoming van ongevallen;
- bespreken van maatregelen ter verbetering van de sfeer in de groep.

Kringgesprekken op verschillende momenten

Een sterfgeval roept bij leerlingen in de verschillende fasen van het verwerkingsproces verschillende emoties en vragen op. Daarom is het aan te bevelen om niet één kringgesprek te voeren, maar enkele kringgesprekken. Daartoe lenen zich de volgende momenten:

1. Direct na het bekend worden van het overlijdensbericht

Dit gesprek heeft vooral tot doel leerlingen te helpen om hun eerste (waarschijnlijk verwarde) gevoelens en gedachten ten aanzien van de dood en de overledene te uiten en hun meest directe vragen te kunnen stellen. Het gesprek concentreert zich op de emoties van de leerlingen.

Thema's in dit eerste kringgesprek kunnen zijn:

- wie heeft eerder een sterfgeval meegemaakt (bijv. van opa/oma, huisdier);
- hoe hoorde je daarvan;
- wat riep het bij je op;
- wat deed je met die gevoelens of gedachten;
- wat roept dit bericht bij je op;
- wat kun je doen met de gevoelens en gedachten die dit bericht bij je oproepen?

2. Eén of twee dagen vóór de begrafenis/crematie

Dit gesprek kan meerdere doelen hebben:

- emoties die zijn ontstaan naar aanleiding van het sterfgeval 'de dood' (in het algemeen) of de overledene bespreekbaar maken;
- voorbereidingen treffen voor de begrafenis/crematie/afschiedsdienst.

Dit gesprek concentreert zich niet zozeer op de eigen emoties (van de leerlingen) maar meer op de overledene.

Thema's in dit kringgesprek kunnen zijn:

- de overledene: wat weten we van hem/haar;
- hoe willen we ons hem/haar blijven herinneren;
- hoe zouden we afscheid van hem/haar kunnen nemen;;
- hoe verloopt een begrafenis, crematie of afscheidsdienst, welke rituelen doen zich daarbij voor;
- wie heeft wel eens een begrafenis of crematie meegemaakt;
- wat vond je daarbij mooi en goed;
- welke afspraken kunnen wij maken over de begrafenis/crematie/afschiedsdienst van de overledene (bijv. een voordracht, muziek, een brief of advertentietekst)?

3. Direct na de begrafenis/crematie

In dit gesprek is het doel vooral het bespreekbaar maken en helpen verwerken van de emoties rond het afscheid.

Thema's in dit gesprek kunnen zijn:

- wat betekent rouwen;
- wat betekent afscheid nemen;
- is het erg als je op zo'n moment je gevoelens laat zien of juist niet;
- hoe kun je troosten of helpen als iemand verdriet heeft?

4. Enkele dagen na de begrafenis/crematie

Het doel van dit gesprek is vooral het bespreekbaar maken van de gevoelens die sinds de afscheidsdienst bij de leerlingen naar boven zijn gekomen en het maken van afspraken voor de toekomst. Centraal in dit gesprek staan 'de dingen van alledag' en 'vooruitkijken'.

Thema's in dit gesprek kunnen zijn:

- wat doen we met de lege stoel: blijft de stoel dit jaar leeg of gaat er iemand op zitten;
- ongelukken en ongelukkige gevoelens: hoe kunnen we ervoor zorgen dat er in de toekomst geen nieuwe slachtoffers vallen (als de overledene is omgekomen bij een ongeval of als gevolg van een suïcide);
- verdriet en andere gevoelens rond de dood: hoe lang mag je daar last van hebben, waar kun je terecht als je er eens over wilt praten of er hulp bij nodig hebt?

5. Enkele weken na de begrafenis/crematie

Het doel van dit gesprek is vooral om leerlingen duidelijk te maken dat allerlei gevoelens over het sterfgeval ook na verloop van tijd nog kunnen spelen.

Centraal staat 'terugkijken'.

Thema's in dit gesprek kunnen zijn:

- een evaluatie van de voorgaande periode, de berichtgeving, de manier waarop erover gesproken is, de bijdrage die de school/groep heeft geleverd bij de uitvaart of crematie;
- de herinneringen aan de overledene: hoe blijft de overledene in de herinnering voortleven, welke aardige dingen blijven we ons herinneren, zijn er ook minder leuke herinneringen;
- mag je minder leuke herinneringen hebben (Ja!) of moet je je daar schuldig over voelen (Nee!)?

Door regelmatig kringgesprekken te voeren waarin de leerlingen met hun vragen en emoties voor de dag kunnen komen, worden het praten over de dood en de belevingen daaromheen voor veel leerlingen steeds gemakkelijker. Het helpt hen - om in fasen - het sterfgeval te verwerken.

Gestructureerde gesprekken

Hoewel kringgesprekken de ruimte moeten bieden aan leerlingen om hun emoties en (mogelijk verwarde) gedachten te uiten, is het van groot belang om de gesprekken gestructureerd te laten verlopen. Die structuur biedt leerlingen namelijk de veiligheid die ze juist bij dit soort moeilijke gesprekken - nodig hebben.

1. Voorbereiding

Ga met de leerlingen in een ruimte zitten die voor hen vertrouwd is: het eigen lokaal, de

kantine of het overblijflokaal. Plaats de stoelen (zo mogelijk) in een U-vorm zonder tafels ervoor. Ga zelf aan het hoofd van de U-vorm zitten en zorg ervoor dat u alle leerlingen kunt aankijken.

2. Inleiding van het gesprek

Vertel wat uw (belangrijkste) bedoeling is met dit gesprek. Vertel dat een sterfgeval/overlijdensbericht van iemand in de directe omgeving altijd bij de mensen die hem/haar kenden allerlei gevoelens, gedachten en vragen oproept. Vertel ook dat het heel goed en belangrijk is om daarover te praten zodat je er niet in je eentje over blijft piekeren. Als u een thema wilt bespreken, leidt dat dan - kort - in.

Vertel erbij dat het thema alleen een 'opstapje' is voor het gesprek en dat alles wat de leerlingen willen inbrengen of vragen voor gaat.

Vertel ook dat het niet de bedoeling is dat iemand zich gedwongen voelt om iets te vertellen of te zeggen wat hij/zij niet kwijt wil.

Aandachtspunten:

- wees zelf open en eerlijk;
- wees niet bang uw eigen gevoelens te tonen, het zal de leerlingen waarschijnlijk alleen maar helpen om uw voorbeeld te volgen;
- praat daarbij zoveel mogelijk in de ik-vorm (ik-boodschappen).

3. De leerlingen aan het woord

Het kan voor leerlingen heel moeilijk zijn om in een groep hun gevoelens te uiten of hun (misschien verwarde) gedachten uit te spreken.

U kunt hen helpen door bijvoorbeeld te vragen:

- "Ik ben ontzettend geschrokken van dit bericht. Ik ben er ook heel erg door aan het denken geslagen. Ik vraag me af hoe jullie ertegenaan kijken. Wie zou daar iets over willen zeggen?";
- "Het is nu al een paar weken geleden dat ...x... overleden is. Ik merk dat ik nog regelmatig aan hem/haar terugdenk. Is dat bij jullie ook zo? Wie wil daar iets over zeggen?".

Als de leerlingen met hun emoties, vragen en gedachten voor de dag komen is het van belang om zoveel mogelijk te luisteren. Geef geen commentaar. Luister en vraag zo nodig door. Bedank leerlingen die iets verteld of gevraagd hebben of geef ze op een andere manier een complimentje daarvoor. Als leerlingen elkaar becommentariëren, leg dan uit dat iedereen zijn/haar eigen gevoelens en gedachten heeft en dat het niet nodig is dat anderen er precies zo over denken.

Aandachtspunten:

- luister zoveel mogelijk actief, invoelend ("Je bedoelt ...?", "Je voelt je ...?", "Je probeert me duidelijk te maken dat ...?");
- iedere leerling die iets wil zeggen moet daartoe de kans krijgen. Sommige leerlingen moeten daar extra toe worden uitgenodigd door hen met hun naam aan te spreken: "Saskia, wat denk jij als je dit hoort? Wil jij daar ook iets over vertellen?" (Als Saskia er niets over wil vertellen, moet dat uiteraard gerespecteerd worden!).

Soms leidt een kringgesprek tot voornemens, plannen of ideeën. Probeer die steeds zo concreet mogelijk samen te vatten en peil de meningen van de groep. Schrijf zo nodig

afspraken, plannen of wensen die geuit zijn op het bord. Peil tot slot ook de meningen over het gesprek en ga na of er behoefte is aan meer gesprekken of kondig aan wanneer u van plan bent een vervolgesprek te houden.

Specifieke methodes

Soms is het nodig om met behulp van een specifieke methode de leerlingen te helpen hun gevoelens en gedachten in de groep te bespreken. Bij het eerste gesprek (direct na het overlijdensbericht) is het niet wenselijk om specifieke methodes te hanteren: dat gesprek zal een vrijwel onvoorbereid gesprek zijn. Maar bij het tweede en eventueel volgende gesprek kan een specifieke methode heel nuttig zijn.

Er zijn verschillende methodes voor dit soort kringgesprekken denkbaar. We noemen er drie:

1. 'Lege hoofdjes'

Geschikt voor: kinderen vanaf de middenbouw van het basisonderwijs.

Doel: kinderen helpen hun eigen gedachten en gevoelens over de dood onder woorden te brengen.

Werkwijze: teken de contouren van een (kinder)hoofdje ter grootte van een A-4;

kopieer dat voor elk kind; deel de fotokopieën uit en vraag aan de

kinderen om in de hoofdjes de woorden te schrijven die volgens hen als eerste door het hoofd schieten bij iedereen die erbij betrokken is.

Als iedereen klaar is, kunnen de hoofdjes opgehangen worden. Vraag

aan de kinderen hun hoofdje zelf toe te lichten. Vervolgens kan aan de

groep gevraagd worden of zij dat ook hebben. Vraag de kinderen ook

wat je het beste kunt doen als je zoiets denkt of voelt. `

2. Vragendoos

Geschikt voor: leerlingen vanaf de middenbouw van het basisonderwijs.

Doel: leerlingen helpen met de verwerking van het gemis en verdriet.

Werkvorm: de kinderen stoppen de vragen die hen bezighouden in een doos.

Niemand hoeft zich te schamen omdat hij/zij een gekke vraag heeft

want er is de bescherming van de anonimiteit. Tijdens een kringgesprek

worden alle vragen besproken. U kunt zelf ook vragen aan de

kinderen voorleggen:

- wat zou je nog tegen je overleden groepsgenootje willen zeggen;

- waar denk je het meeste aan als je aan hem/haar denkt;

- wat zul je het meeste missen?

Vervolgens kunnen de leerlingen voor zichzelf of in groepjes gaan

werken. Enkele ideeën:

- ze bedenken wat de overleden leerling of leerkracht voor iemand was en zetten dat in enkele regels op papier;

- ze bedenken hoe ze zich de overledene willen blijven herinneren en schrijven dat op;

- ze maken een tekening voor de overledene of voor de ouders/familie;

- ze maken een collage waarin ze de kenmerken van de overleden leerling of leerkracht en de herinneringen aan hem/haar verwerken;
- ze schrijven een gedichtje voor de overledene;
- ze verwoorden hun gevoelens in een afscheidsbrief aan de leerling of leerkracht of in een troostbrief aan de ouders.

De werkstukken kunnen worden gebundeld in een boek en aan de ouders/familie worden gegeven. Dat boek kan een plaatsje krijgen bij de kist waarin de overledene is opgebaard.

3. 'Dood eerlijk'

Geschikt voor: leerlingen vanaf de middenbouw van het basisonderwijs.

Doel: leerlingen helpen te praten over hun gedachten en gevoelens.

Werkvorm: voordat het spel gespeeld kan worden, schrijft u een aantal aanvulzinnen op kaarten. De kinderen zitten in een kring en pakken om beurten een kaart van de stapel. Ze lezen de zin voor en vullen die vanuit hun eigen beleving aan. Ook de andere leerlingen krijgen de kans de zin aan te vullen.

Voorbeelden van aanvulzinnen:

- toen ik hoorde dat ...;
- er is mij nooit verteld dat ...;
- ik wou dat ik kon ...;
- vaak vraag ik me af ...;
- ik zou willen dat ik nooit ...;
- ik zou nu nog tegen (naam overledene) willen zeggen ...

Aandachtspunten bij deze kringgesprekken

1. Het is mogelijk dat leerlingen bij dergelijke gesprekken hun eigen emoties niet de baas kunnen, er geen grip meer op hebben ("flippen/uit de bol gaan"). Als dat gebeurt, is het van het grootste belang om direct hulp in te schakelen (zie hoofdstuk 15. "Instanties en websites"). Stop het gesprek, blijf bij de leerling die geen grip meer heeft op zijn/haar eigen emoties en schakel een collega in om de rest van de klas op te vangen.

2. Als u de indruk heeft dat een leerling in de klas zo labiel is dat de kans bestaat dat deze bij een kringgesprek geen grip meer heeft op zijn/haar eigen emoties, overweeg dan wat u het beste kunt doen:

- geen kringgesprek voeren (heeft het nadeel dat de rest van de groep minder goed opgevangen wordt dan zou kunnen);
- een kringgesprek voeren zonder de labiele leerling erbij (heeft mogelijk een stigmatiserende uitwerking);
- een voorgesprek voeren met de labiele leerling.

3. Accepteer dat niet iedereen positieve gevoelens ten opzichte van de overledene koestert.

4. Wees alert op 'wilde verhalen', 'verheerlijking van de (zelfgekozen) dood' en andere signalen.

5. Zorg dat u uw indrukken en de signalen die u opvangt in een dergelijk kringgesprek binnen de school kan bespreken met een collega, een leerlingbegeleider en/of een groep collega's.

6. Maak zo nodig afspraken met de jeugdverpleegkundige/jeugdarts van de GGD

Lesmaterialen en rouwverwerking

Lesmaterialen rouwverwerking Informatie- en Documentatiecentrum GGD Gelre-IJssel
Het Informatie- en Documentatiecentrum van de GGD Gelre-IJssel heeft de volgende materialen te leen over rouwverwerking:

Verdrietkoffer voor het basisonderwijs

Deze koffer bestaat uit een aantal boeken voor volwassenen (leerkracht, ouder, begeleider), boeken voor het kind, brochures, condoleancekaarten, een troostkaart (Nijntje), een kinderverdrietbrief (kaart), rouwbandjes, twee kaartspelen, literatuur- en muzieksuggesties, verschillende werkvormen, een geplastificeerd blad met tips voor het omgaan met rouwende jongeren, folders. Bij de verdrietkoffer zit een korte handleiding voor het werken met de verdrietkoffer. De koffer is niet bedoeld om in het thema dood te bespreken in een (aantal) les(sen) maar kan gebruikt worden in een situatie van plotselinge dood en rouw op een basisschool.

Leskisten Dood en Rouw

De leskisten over het thema 'dood en rouw' zijn bedoeld om samen met kinderen over het onderwerp dood te praten. Na aanleiding van verhalen, liedjes en dergelijke komen de eigen belevingen en ervaringen van kinderen ter sprake. De leskist bevat achtergrondinformatie over kinderen en de dood. Onderwerpen die aan de orde komen, zijn o.a. kinderen en rouw, langdurige ziekte van een kind, plotselinge dood van een leerling, het afscheid van overledene, begraven of cremieren, en de opvang en nazorg van leerlingen. De leskist is gevuld met achtergrondinformatie, kinderboeken, praatplaten, liedjes, gedichten en voor de leerlingen en de leerkrachten.

Uitleen van de lesmaterialen

De lesmaterialen zijn gratis te leen bij de GGD Gelre-IJssel. Wel zijn er kosten verbonden aan het gebruik van een koeriersdienst die volgens een vast rijrooster tegen een vergoeding (17,00 euro per retourrit ongeacht het aantal lesmaterialen) de lesmaterialen naar de school brengt en haalt. U kunt de materialen ook zelf halen en terugbrengen op onderstaande locaties. De uitleentermijn is max. 3 weken. Op dit moment zijn er twee locaties van het Informatie- en Documentatiecentrum:

Locatie Apeldoorn
Deventerstraat 43
7311 LV Apeldoorn

Locatie Harderwijk
Oosteinde 17
3843 DR Harderwijk

Voor informatie over de uitleenprocedure kunt u contact opnemen met:

Margreet Dragt, tel. 088-4433169

Gerry Verduyn Lunel-Ramaker, tel. 088-4433359

email: documentatiecentrum@ggdgelre-ijssel.nl

Voor een overzicht van alle leskisten en lesmaterialen die via het Informatie- en Documentatiecentrum beschikbaar zijn, kunt u de website van de GGD bezoeken: www.ggdgelre-ijssel.nl (klik op 'lesmateriaal lenen') of ga naar <http://www.gelreijssel.auranet.nl/>.

Literatuur

Boeken voor kleuters en kinderen tot 8 jaar:

Bartlett, Allison en Puttock, Simon

Een verhaal voor Rosa. – Amsterdam : Luister, 2001

Een prentenboek met korte tekst over Rosa het nijlpaard en Jacob het aapje. Zij zijn dikke vrienden, maar als Rosa sterft denkt Jacob dat hij nooit meer zal kunnen lachen. Samen met Lea de kameleon treuren ze om Rosa en heel langzaam voelen ze zich iets beter. Een verhaal over vriendschap, dood, verdriet en troost.

Berebrouckx, Annemarie

De oma van Jules. - Amsterdam : Leopold, 1999

Juf vertelt op school dat ze de volgende dag over opa's en oma's gaan praten. Maar Jules heeft zijn oma nooit gekend, ze is dood. Hij vraagt aan iedereen of ze nog iets weten over oma. En omdat iedereen een ander stukje van oma vertelt, krijgt Jules een beetje een idee wie oma was. Opa zegt tenslotte dat oma een heel bijzondere vrouw is en dat Jules op haar lijkt. 'Ik lijk op oma! denkt hij trots.

Beukema, Ellen

Dag Manon, daaaaag. – Kampen : Callenbach, 2005

Een prentenboek met korte tekst over de emoties en gebeurtenissen rondom de geboorte en het overlijden van een zusje.

Breebaart, P. en Breebaart, J.

Als je dood bent, word je dan nooit meer beter?. - Rotterdam : Lemniscaat, 1993

Prentenboek waarin wordt verteld wat het konijntje Fred voelt en meemaakt als zijn kleine broertje Joep onverwacht ziek wordt en dood gaat. Zijn dood, de begrafenis en de zorg van allemaal wordt beschreven. Het verhaal ontstond na de dood van de tweejarige Remi, het zontje en broertje van Piet en Joerie.

Bruna, Dick

Lieve oma pluis. - Amsterdam : Mercis publishing, z.j.

Oma Pluis is dood en ook opa heeft verdriet. Oma wordt begraven en Nijntje gaat af en toe haar graf mooi maken.

Dongen, Ingrid van

Dag papa in de hemel. – Utrecht : De Bonte Bever, 1998

De vader van Susanne is ernstig ziek. Als hij dood gaat probeert ze op allerlei manieren contact met hem te zoeken: ze schrijft hem een brief, belt hem op en fantaseert over hem. Herkenbare gevoelens zoals boosheid en verdriet worden afgewisseld met dagelijkse bezigheden.

Dros, I.

De o van opa. - Houten : Van Holkema & Warendorf, 1990

Het verhaal van Jim, die een gewone opa heeft en een opa die dood is. Hij wil eigenlijk meer van deze opa weten want ze zeggen dat hij op hem lijkt. En dan begint hij zich al vragend, denkend en tekenend een voorstelling te maken van deze opa. Vanaf vier jaar.

Fiddelaers-Jaspers, Riet, ill. Jet Willems

Doodgaan is geen feest. Over doodgaan, cremieren en rouwen. – Heeze : In de Wolken, 2003 In vrijwel alle kinderboeken over de dood wordt de overledene begraven terwijl de helft van de kinderen met crematie te maken krijgt. In dit prentenboek wordt aan de hand van de dood van een papa ingegaan op wat doodgaan is, op cremieren en op het rouwen van kinderen.

Hagen, H.

Stilte a.u.b. ik denk aan kip / H. Hagen ; ill. H. Geelen. - Amsterdam : Van Goor, 1995

In dit boek wordt verteld hoe het jongetje Onno Ebbe, haan en kraai samen kip begraven. Zij geven kip een bakje graan en een schoteltje water mee op haar reis 'van hier-en-nu naar het land van later'. Kip blijft voortleven in hun gedachten en dromen.

Lieshout, Elle van

De dagen erna. – Rotterdam : Lemniscaat, 2004

Boek met tekst en illustraties over een meisje dat haar moeder verliest. De gebeurtenissen en begrafenis worden vanuit haarzelf beschreven.

Post, Alma; ill. P Hopman

Dag Siem, dag Tom! : afscheid van pappa. - Heemstede : Altamira, 1991

De vader van Siem en Tom wordt ziek, steeds zieker en gaat dood. Het boek gaat over de beleving van dit proces door de twee jongens. Voorlezen vanaf 5 jaar, lezen vanaf 7 jaar.

Post, Alma

Gewoon met z'n drieën. - Amsterdam : Sjaloom, 1997

Na het overlijden van de papa van Siem en Tom moeten de twee jongens er zich samen met hun moeder doorheen slaan. De pijn van het gemis is in het boekje af en toe sterk voelbaar. Door eenvoudig, helder taalgebruik met korte zinnen is het boekje geschikt om voor te lezen vanaf vier jaar en zelfstandig te lezen vanaf acht jaar.

Schossow, Peter

Moet dat nou zo? Het verhaal van Elvis. – Haarlem : Gottmer, 2005

Een meisje is heel boos. Later blijkt dat haar vogel Elvis is doodgegaan.

Sels, Tannia, Joke Pype

Nooit meer is voor altijd . - Hasselt : Clavis, 2000

De papa van Lotte is dood gegaan. 'Papa komt nooit meer bij ons terug,' zegt mama. Maar hoe lang is nooit meer? Prentenboek om met kinderen bespreekbaar te maken wat er verandert thuis en op school na de dood. Vooral de depressie van de moeder wordt goed in kindertaal uitgelegd.

Somers, Patrik

Sterrenkind. – Zeist : Christofoor, 2000

Als Tineke na de vakantie naar groep 3 gaat, wil ze graag vertellen over de dood van haar kleine broertje de afgelopen zomer. Prentenboek met grote zoetgekleurde waterverftekeningen. Een prentenboek dat kinderen die een dierbaar persoon verloren hebben kan helpen hun verdriet een plek te geven. Het is een goed hulpmiddel bij een gesprek met kinderen over de dood.

Stalfelt, Pernilla

Het boek van de dood. – Amsterdam : Hoogland & van Klaveren, 2000

Iedere kleuter maakt een periode door waarin hij de dood op zijn eigen omgeving gaat betrekken. En misschien kun je zelf wel doodgaan! In dit boek over de dood gaan ernst en luchtigheid samen.

Varley, Susan

Derk Das blijft altijd bij ons. - Rotterdam : Lemniscaat, 1984

Derk Das is een vriend van alle dieren. Hij is al oud en hij weet dat hij niet lang meer kan blijven. Hij droomt dat hij door een tunnel gaat en niets meer van ouderdom voelt. De dood van Derk Das is een schok voor alle dieren, maar het helpt als velen over hun problemen praten en kunnen lachen om de herinneringen.

Velthuijs, Max

Kikker en het vogeltje. - Amsterdam : Leopold, 1991

Kikker vindt een vogeltje aan de kant van de weg. Haas vertelt hem dat de vogel dood is en dan gaan ze met de andere dieren de vogel begraven. Daarna spelen ze samen verder.

Vendel, Edward van de

Dom konijn. – Amsterdam : Querido, 2000

Dom konijn wil graag weten hoe het met de dood zit. Hij vraagt het aan iedereen.

Verrept, Paul

Ik mis je. - Hasselt : Clavis, 1998

Een prentenboek met prachtige tekeningen. Wat is missen? Mis je je vriendinnetje als dat gaat verhuizen? Mist opa oma die dood is? En is dat hetzelfde? Als je je vriendin mist, ga je gewoon op bezoek. Dus doe je dat ook bij oma? En waarom kan dat niet? Wel naar het kerkhof natuurlijk. En gelukkig zijn er mensen die je vasthouden en troosten als je verdriet hebt. Een boek dat kracht uitstraalt door de eenvoud.

Viorst, J.

Dat is heel wat voor een kat, vind je niet?. - Haarlem : Gottmer, 1992

Als Roetje de poes is gestorven, heeft zijn baasje erg veel verdriet. Door tien dingen te verzinnen waarom hij zijn poes zo lief vond, verwerkt hij zijn verdriet. Hij weet negen dingen te noemen, maar het tiende is moeilijker. Tot dat hij of zij bedenkt dat de dood van Roetje meehelpt om te zorgen voor de bloemen, de bomen en het gras. Dat is het tiende ding, en dat is heel wat voor een kat, vind je niet?

Vos, Rosemarie de

Lies en Kleine Kater. - Amsterdam-Hasselt : Clavis, 2001

Een prentenboek met korte tekst over Lies en haar vriendschap met Kleine Kater. Maar Kleine Kater gaat dood en Lies is erg bedroefd. Samen met Paarse Poes begraaft ze hem en ze praten over de dood.

Westra, Bette, ill. Harmen van Straaten

Een opa om nooit te vergeten. - Amsterdam : Hillen, Leuven : Davidsfonds/Infodok, 2000

Een prentenboek voor kinderen vanaf vier jaar. Het boek begint op de dag van de uitvaart van de opa van Joost. Er gebeurt van alles dat Joost nog nooit meegemaakt heeft. Hij heeft veel vragen 'Is het donker in de kist, doet dood gaan pijn?' maar heeft toch vooral veel herinneringen. En als de tranen komen helpt de zakdoek van opa.

Boeken voor kinderen van 8 tot 12 jaar

Boonen, Stefan

Wacht op mij. – Amsterdam : Clavis, 2001

Een boek met illustraties over de dood van opa. Kleinzoen Jacob probeert zich voor te stellen wat het verlies voor oma betekent. Hoe lang 'altijd' en 'eeuwig' duren.

Delfos, Martine

Dood is niet gewoon. – Bussum : Trude van Waarden Producties bv, 2002

Een kinderboek met tekeningen en tekst over de dood van een ouder. Het is voor kinderen zelf, maar het kan ook als voorlichtingsboek gebruikt worden, bijvoorbeeld in een basisschoolklas om een gesprek op gang te krijgen.

Elias, Bettie

Water van zout. – Noordwijk : Bakermat, 1997.

Dries, een negenjarige jongen verliest zijn vader bij een verkeersongeval. Zijn vierjarig zusje verwerkt het verlies op een geheel andere wijze. Dries heeft veel steun aan opa met wie hij kan praten over zijn verdriet.

Emmerik, Yvonne van

En opeens is alles anders. -Tielt : Lannoo, 1997

De moeder van de tienjarige Marieke overlijdt ten gevolge van een ongeluk tijdens haar vakantie met papa. Na de crematie raadt de juf Marieke aan om haar moeder brieven te schrijven zodat ze haar verdriet kwijt kan. Marieke verwerkt het verlies op een heel andere

manier dan haar broer Pim. Het is moeilijk maar langzaam pakt het gezin met hulp van familie, vrienden, school en de gekke oppas Flossie de draad van het leven weer op. (niet meer te koop, maar wellicht in de bibliotheek verkrijgbaar)

Essen, Ineke van

Ik krijg tranen in mijn ogen als ik aan je denk: als je vader of moeder is doodgegaan. - Utrecht : Sjaloom, 1999

In dit boek vertellen dertig kinderen over wat zij meemaakten en hoe hun leven verder ging na de dood van hun vader of moeder. Het gaat over geluk en verdriet. Over akelige gedachten en fijne herinneringen. Over houden van en missen. En over je rot voelen en wat dan helpt.

Fiddelaers-Jaspers, Riet

Zonder jou : Als jij er niet meer bent. - Kampen : Ten Have, 2005

Voor kinderen waarvan de vader of moeder doodziek is: als je vader of moeder ziek wordt, maak je je grote zorgen en heb je veel vragen. Over die vragen is dit boekje geschreven.

Fiddelaers-Jaspers, Riet

Zonder jou : Ik weet niet wat ik weten moet . - Kampen : Ten Have, 2005 Boekje voor kinderen met vragen over doodgaan, begraven en cremieren.

Kuijer, Guus

Ik ben Polleke hoor . - Amsterdam : Querido, 2002

Polleke's opa is pas overleden. Met haar vriendin Consuelo gaat ze naar zijn graf. Consuelo komt uit Mexico, daar gaan ze heel anders met de doden om.

Lee, Virginia

Vlinder voor Marianne. - Rotterdam : Lemniscaat, 2003

Marianne, het tienjarige zusje van Mark-O is ziek en Mark denkt dat ze altijd in haar bed zal blijven. Maar nu is haar kamer leeg want Marianne is dood. Voor het hele gezin is het moeilijk te aanvaarden dat ze er niet meer is, maar de zesjarige Mark-O vindt een manier waardoor het wat makkelijker wordt.

Lindgren, A., ill. I. Wikland

De gebroeders Leeuwenhart . - 9e dr. - Amsterdam : Ploegsma, 1993

Kruimel is ziek en zal niet lang meer leven. Toch sterft zijn broer Jonathan eerder wanneer hij probeert om Kruimel uit hun brandende huis te redden. Twee maanden later volgt Kruimel. Aan de andere kant van het leven blijkt alles niet zo mooi als het lijkt. En nu moet Kruimel op eigen kracht voor zijn broer zorgen. Thema's: sterven, voortbestaan

Piumini, R.

Matthijs en z'n opa. - Amsterdam : Querido, 1993

Op zijn sterfbed stelt opa Matthijs voor om een wandeling te gaan maken. Al wandelend beleven ze allerlei avonturen. Bij ieder avontuur wordt opa een beetje kleiner. Maar zijn stem blijft hetzelfde. Op het laatst zorgt opa via een list dat hij in Matthijs zijn hoofd komt. Op deze manier blijft opa altijd bij hem.

Reef, Odiel

Alles is voor altijd anders. - Amsterdam : Sjaloom, 1998

De moeder van de twaalfjarige Nina gaat plotseling dood en dit betekent, naast verdriet, ook veel veranderingen in het leven van Nina. Haar ouders zijn al jaren gescheiden, dus waar moeten Timo en Nina nu wonen? Nina schrijft over haar gevoelens en ervaringen in een dagboek.

Slingenberg, Bert

Een e-mail van Lumie. – Kampen : Callenbach, 2001

Lumie zit in groep 8 als blijkt dat ze kanker heeft. Prille verliefdheden spelen een rol en ook het afscheidsfeest. Als Lumie niet meer naar school kan komen, houden de klasgenoten via de computer contact. Deze noviteit levert een pagina in de regionale krant op.

Vriens, Jacques

Achtste-groepers huilen niet. - Houten : Van Holkema & Warendorf, 1999

Akkie uit groep acht blijkt ernstig ziek te zijn. De hele klas en juf Ina leven mee maar ook Akkie blijft zich met de school bemoeien. Als ze met haar kale hoofd en pet weer in de klas komt, hebben alle kinderen een pet of hoed op, dus valt Akkie niet meer op. Dit boek, over een ernstig thema is af en toe ook zeer komisch. Ernst en plezier wisselen elkaar af.

Werff, Hieke van der

www.hellupme.nl. – Rijswijk : De Vier Windstreken, 2006

Kim doet een oproep op internet. Haar moeder is ongeneeslijk ziek en ze wil weten of er leven na de dood is.

Informatieve boeken voor volwassenen over rouw bij kinderen

Abbeelle, Claire van den

Nu jij er niet meer bent; rouwen met kinderen en tieners. – Tiel : Lannoo, 2001

Een leidraad voor ouders, leerkrachten en ieder die te maken heeft met rouwende kinderen en tieners. Het boek geeft inzicht in de rouwreacties in de verschillende leeftijdsfasen en er zijn adviezen en veel praktische oefeningen opgenomen.

Abbeele, Claire van den

Er zijn voor jou. – Tiel : Lannoo, 2004

Een gids voor iedere volwassene die met rouwende kinderen te maken krijgt. Vol met tips, aandachtspunten, getuigenissen, brieven en inspirerende teksten. Dit boek bevat ook veel materiaal dat bruikbaar is voor scholen

Fiddelaers-Jaspers, Riet

Afscheid nemen : veel gestelde vragen over kinderen en afscheid. – Kampen : Ten Have, 2005

Praktisch boekje over allerlei vragen met veel tips: hoe vertel je een kind dat iemand dood is of doodgaat? Wat vertel je over de dood? Hoe leg je uit wat begraven en cremieren

is? Neem je een kind mee naar de uitvaart?

Fiddelaers-Jaspers, Riet

Als ik er niet meer ben. Kinderen voorbereiden op het overlijden van hun ouder. – Kampen, Ten Have, 2005 (serie: Afscheid nemen)
Kinderen voorbereiden op het overlijden van hun ouder.

Fiddelaers-Jaspers, Riet

Jong verlies : rouwende kinderen serieus nemen. – Kampen, Ten Have, 2005
Praktisch handboek met voorbeelden uit de dagelijkse praktijk die steun kan geven aan volwassenen die rouwende kinderen opvoeden, opvangen en begeleiden. Een boek voor ouders en andere betrokkenen bij opvang en begeleiding van kinderen in rouw.

Fiddelaers-Jaspers, Riet

Veel gestelde vragen over kinderen en afscheid. – Kampen, Ten Have, 2005
Veelgestelde vragen over kinderen en afscheid is een praktisch boekje over allerlei vragen en met veel tips: hoe vertel je een kind dat iemand dood is of doodgaat? Wat vertel je over de dood? Hoe leg je uit wat begraven en cremeren is? Neem je een kind mee naar de uitvaart?... Dit is het eerste deel in de serie Afscheid nemen, een reeks thematische boekjes die hulp bieden bij vragen rondom ziekte, doodgaan, afscheid nemen en rouwen.

Fiddelaers-Jaspers, Ine Spee, Dorinde Roos

Veelkleurig verdriet. – Den Bosch : KPC Groep, 2004
Voor leerkrachten is het een noodzaak inzicht te hebben in de tradities en rituelen in de culturen van de kinderen die hun school bezoeken. Dit boek geeft kennis over de gebruiken van diverse religies en culturen en is bedoeld voor volwassenen die op professionele wijze te maken hebben met kinderen

Fiddelaers-Jaspers, Riet

Waar ben je nu, zie jij me nog?. – Heeze : In de wolken, 2000
Verhalen en gedichten bij een afscheid, door en voor kinderen om hen voor te bereiden op de afscheidsdienst

Fiddelaers-Jaspers, Riet

Wie ben ik zonder jou?. – Heeze : Stichting in de wolken, 2000
Jong zijn en verder leven na een verlies, boekje voor iedereen die met rouwende jonge mensen te maken heeft

Goudriaan, Maartje

Met de dood in het hart : rouw bij migranten- en vluchtelingenjongeren. – Pharos, 2001
Beschrijving van de wijze waarop in een aantal culturen van in Nederland wonende migranten- en vluchtelingenjongeren wordt omgegaan met dood, begravenis en crematie, rouw en verliesverwerking.

Jordan, Grace, vertaling Riet Fiddelaers-Jaspers

Is er iemand dood gegaan die jij kent? Zakboekje voor kinderen. - Heeze : In de Wolken, 2001
Keirse, Manu

Kinderen helpen bij verlies. – Tielt : Lannoo, 2002

Een gids om ouders, leerkrachten, familieleden en hulpverleners te helpen om kinderen en jongeren te begeleiden in de confrontatie met verlies zoals ernstige ziekte in de familie, echtscheiding en zelfdoding.

Keirse, Manu

Vingerafdruk van verdriet. – Tielt : Lannoo, 2005

Een boekje voor iedereen die een kind, een broer of zus, de partner, een ouder, een vriend of een droom verliest. Het is een boek over (het emotionele) leven van iemand die wordt geconfronteerd met het verlies van een dierbaar iemand.

Klein-Vuyst, L.C.

Rouwen om een kind. – Heerenveen : Groen, 1999

Het boek is bedoeld voor ouders die een kind op jonge leeftijd (van ca. 4 maanden tot ca. 16 jaar) hebben verloren en voor de mensen om hen heen. Hoe gaat een gezin verder na zo'n ingrijpende gebeurtenis? Hoe voorkom je dat het grote verdriet de aandacht voor de andere kinderen verdringt? Deze en andere vragen komen in dit boek aan de orde.

Slachtofferhulp

Kinderen helpen na een schokkende gebeurtenis. Praktische gids na een misdrijf of een plotseling overlijden. – Tielt : Lannoo, 2003

Heldere en praktische handleiding bestemd voor iedereen die leeft of werkt met kinderen en jongeren en hen vroeg of laat moet opvangen na een schokkende gebeurtenis.

Tilstra, Harm

Kinderen en ingrijpende situaties. Over dood, rouwen en troosten. – Hilversum : Kwintessens, 2002

Deze uitgave pleit voor openheid en helderheid en biedt een serie werkvormen om de dood in elke groep van de basisschool ter sprake te brengen. Wanneer de vader van Kasper zijn kanker toch niet overleeft, het babyzusje van Yessin al snel na de geboorte sterft in het ziekenhuis, of Corinne uit groep acht op de fiets wordt aangereden door een vrachtauto en verongelukt, dan staat de hele wereld op zijn kop. Dan stapt de dood genadeloos de school binnen en is er geen ontkomen meer aan. In dit boek worden de verhalen verteld, over hoe dat gaat op school met kinderen en de dood, over alle emoties die met een verlies gepaard gaan. Zó wordt duidelijk, hoe een leerkracht met dergelijke gebeurtenissen om kan gaan.

Tilstra, Harm

Kinderen en ingrijpende situaties. Over levensbedreigende ziekte in de naaste omgeving. – Hilversum : Kwintessens, 2002

Een kind dat in de thuissituatie geconfronteerd wordt met een ernstig ongeluk of een levensbedreigende ziekte, neemt gevoelens als onzekerheid, angst, woede en verdriet mee naar school. Deze gevoelens kunnen zich vertalen in gedragsverandering en concentratie en leermoeilijkheden. In dit boek worden de leerkracht en het team handreikingen geboden

voor het onderkennen en begrijpen van de situatie waarin de leerling zich bevindt én worden tips voor ondersteuning en begeleiding gegeven. Een keur aan werkvormen helpt het onderwerp bespreekbaar te maken in een tweegesprek of in de hele klas. Achterin het boek vindt u een literatuurlijst met kinderboeken over dit onderwerp en een lijst met nuttige adressen.

Verliefde, Erik en Riet Fiddelaers-Jaspers

Ruimte voor verdriet : omgaan met kinderen in verliessituaties. – Leuven: Acco, 2005.

Kinderen ervaren vaak verlies. Klein verlies in maar ook ingrijpend verlies waardoor hun leven kan veranderen: ouders die scheiden het verdriet bij de eerste schooldag, een vriendje dat kanker krijgt, een (groot)ouder die sterft. Dit boek geeft een leidraad welke woorden te gebruiken en hoe om te gaan met gevoelens en gedachten

Walle, Ilse van de

Kinderen helpen na een schokkende gebeurtenis. Praktische gids na een misdrijf of een plotseling overlijden. – Tielt : Lannoo, 2003

Praktisch boek waarin het eigen verwerkingsproces van kinderen na een schokkende gebeurtenis centraal staat. Geschikt voor leerkrachten, familie, hulpverleners, mensen van interventieteams en politie.

Poëzie

Bert, Marinus van den

Je naam klinkt in ons door. – Kampen : Kok, 2001

Een bundel die troost kan bieden na het verlies van een kind. Er zijn teksten van de auteur en illustratie van beeldende kunst in opgenomen.

Emmerik, Yvonne van

Als vlinders spreken konden. – Kampen : Ten Have, 2004

Gedichten en teksten voor kinderen, met tips voor het gebruik van rituelen. Te gebruiken in de klas, thuis en bij de afscheidsdienst

Fiddelaers-Jaspers, Riet

Kun je de dood ook groeten? 101 afscheidsgedichten. – Kampen : Kok, 2003

Een bundel gedichten van bekende dichters, geschreven voor kinderen en jongeren rondom dood en gevoelens bij het afscheid nemen. Te gebruiken in de klas, thuis en bij de afscheidsdienst.

Oosterhuis, Huub

Op leven en dood. – Kampen : Ten Have-Baarn, 2002

In deze bundel is een dertigtal van de bekendste gedichten van Huub Oosterhuis samengebracht die handelen over leven en dood.

Warren, Hans en Mario Molegraaf

Ik heb alleen woorden. – Amsterdam : Bert Bakker, 1998

De honderd meest troostrijke gedichten over afscheid en rouw uit de Nederlandse poëzie.

Boeken over zelfdoding :

Fiddelaers-Jaspers

Waarom doet iemand dat?. – Kampen : Ten Have, 2006

De waaromvraag is waarschijnlijk de meest gestelde vraag na een zelfdoding, door volwassenen, maar ook door kinderen. Het zijn vragen waarop het antwoord vaak niet voorhanden is. Dit boekje biedt praktische handvaten aan ouders, leerkrachten en hulpverleners. Hoe vertel je aan kinderen dat iemand een einde aan zijn leven heeft

gemaakt? Wanneer vertel je het? Hoe kun je hen ondersteunen?

Fiddelaers-Jaspers

Weer-zin in leven. – Houten : Educatieve partners BV, 2000

Een handreiking voor scholen bij de begeleiding van een (mogelijke poging tot) zelfdoding van een leerling, docent, ondersteunend personeelslid of bij zelfdoding in de gezinssituatie. Vragen die o.a. aan de orde komen: wat kun je als school doen en hoe draag je bij aan preventie?

Fiddelaers-Jaspers

Weg van mij, werkboek voor kinderen die achterblijven na zelfdoding. – Kampen : Ten Have, 2006

Werkboek om in te gaan op vragen en gevoelens die er zijn als een bekend iemand zelf een einde aan zijn leven heeft gemaakt. Met verhalen van kinderen, kleurenfoto's en tekeningen. Vanaf ca. 8 t/m 12 jaar.

Kayser, Danny

Herinneringen in de toekomst. – Maarssen : Elsevier/De tijdstroom, 2000

Een boek dat ingaat op de ingrijpende gevolgen van zelfdoding. Hoe kunnen nabestaanden het verlies met alle overweldigende gevoelens integreren in de realiteit en in de toekomst? Het boek is zowel bedoeld voor hulpverleners als voor nabestaanden.

Kienhorst, Ineke

Rouw na zelfdoding van een kind. – Diemen : AVVL uitvaartzorg, 1999. – De auteur gaat in op specifieke omstandigheden en reacties die zich kunnen openbaren bij ouders na de zelfdoding van hun kind. Er zijn fragmenten uit gesprekken en brieven opgenomen van ouders die hun kind door zelfdoding hebben verloren.

Monsjou-Krijger

En hoe nu verder. – Deventer : Ankh-Hermes bv, 1997

Twaalf nabestaanden komen aan het woord over de verwerking van het verlies van een dierbare door zelfdoding. Ouders, echtgenoten, familieleden, vrienden, ieder benadert het verwerkingsproces vanuit zijn of haar eigen standpunt.

Polet, Anne

Verder. – Leuven/Leusden : Acco, 2002 (2e herz. dr.)

Dit boek gaat over rouw na suïcide. Door een combinatie van eigen ervaringen en informatie van deskundigen is het zowel geschikt voor nabestaanden en hun omgeving als voor hulpverleners, huisartsen en rouwbegeleiders.

Boeken voor broertjes, zusjes en andere jeugdige nabestaanden

Franck, Ed

Mijn zus draagt een heuvel op haar rug. – Kampen : Averbode, 2000

De zus van Andres heeft een bochel. Zij krijgt het steeds moeilijker met deze handicap. Andres houdt veel van zijn zus. Ze vertellen elkaar troostvolle verhalen. Op een dag komt zus niet thuis. Andres weet dat zijn zus naar de waternimfen is gegaan en nu gelukkig is.

Robberecht, Thierry en Philippe Goossens

Eva in het land van de verloren zusjes. – Amsterdam-Hasselt, 2002

Elisa is Eva's grote zus. Ze delen elkaars geheimen, maar nu is Elisa gestorven. Een prentenboek over het omgaan met de dood van een ouder zusje. Een verhaal over rouwen en afscheid nemen.

Sartk, Ulf en Ann Hogland

Mijn zusje is een engel. – Amsterdam : Querido, 1996

Ulf heeft een ouder zusje dat doodgeboren is en dat hij dus nooit heeft gezien. Ulfs zusje is het liefste zusje van de wereld. Ze zeurt niet en trekt niet aan je haren. En ze is lekker wild want niemand heeft haar ooit opgevoed. Maar ze kan ook kalm en lief zijn. Ze is echt een engel.

Woude, Katrien van de

De schoentjes van Noor. – Hasselt : Clavis, 2004

Marthe zou dolgraag de balletschoenen van haar oudere zus Noor willen hebben. Ze wenst dat Noor een been breekt, zodat ze niet meer kan dansen. Dan gebeurt er iets veel ergers: Noor krijgt een dodelijk auto-ongeluk. Behalve verdrietig voelt Marthe zich enorm schuldig. Maar bij wie kan ze haar verhaal kwijt?

INSTANTIES EN WEBSITES

Instanties

Calamiteitenteam KPC Groep

De onverwachte dood van leerlingen of docenten, een steekpartij op het schoolplein, (seksueel) geweld naar leerlingen of docenten. Soms wordt een school zo diep geraakt dat het normale functioneren wordt bedreigd en er spoedeisende hulp nodig is. Wanneer u dit meemaakt kunt u kosteloos een beroep doen dit team van experts.

Calamiteitenteam KPC Groep

Postbus 482

5201 AL 's Hertogenbosch

Tel. 073 6247233 www.kpcgroep.nl/calamiteitenteam

GGD Gelre-IJssel

Jeugdgezondheidszorg, locatie Apeldoorn 088 443 3009
Jeugdgezondheidszorg, locatie Deventer 088 443 3802
Jeugdgezondheidszorg, locatie Doetinchem 088 443 3803
Jeugdgezondheidszorg, locatie Harderwijk 088 443 3452
Centraal postadres:
Postbus 51
7300 AB Apeldoorn www.ggdgelre-ijssel.nl

Instituut voor Psychotrauma
Het Instituut voor Psychotrauma (IvP) is het expertisecentrum in Nederland voor traumazorg dat organisaties bijstaat bij de verwerking van ingrijpende gebeurtenissen.
Instituut voor Psychotrauma
Nienoord 5
1112 XE Diemen
Postbus 183
1110 AD DIEMEN
Tel. 020 8407600
www.crisisnet.nl

Slachtofferhulp
Slachtofferhulp kan helpen bij schokkende gebeurtenissen zoals een ongeval of misdrijf. Medewerkers van slachtofferhulp kunnen snel ter plekke zijn en de eerste opvang bieden. De opvang kan variëren van het voeren van gesprekken tot het regelen van praktische zaken. Vervolggesprekken zijn mogelijk.
Slachtofferhulp Nederland
Telefonisch servicepunt 0900-0101 (lokaal tarief)
www.slachtofferhulp.nl

Websites gespecialiseerd in informatie over de dood, verdriet en rouw

www.achterderegenboog.nl
Stichting Achter de Regenboog is er voor kinderen en jongeren, die van dichtbij te maken hebben (gehad) met het overlijden van een dierbare.

www.in-de-wolken.nl

In de Wolken richt zich op verliessituaties die ontstaan door het overlijden van een belangrijke ander. Er worden brochures, boeken en andere materialen ontwikkeld voor rouwenden. Hoewel In de Wolken zich richt op alle rouwenden is zij met name gespecialiseerd in rouwende kinderen en jongeren.

www.herinnerdingen.nl

website waarin kinderen een monument van herinnering kunnen maken van de overledene of diegene die zij missen en die zo maar uit hun leven is verdwenen.

www.vook.nl

Vereniging ouders van het overleden kind is een zelfhulporganisatie van ouders van een overleden kind, die begrip en medeleven willen bieden aan lotgenoten.

www.rieffiddelaers.nl

Riet Fiddelaers is rouwtherapeut werkzaam binnen het expertisecentrum omgaan met verlies. Op de website staat informatie over trainingen, opleidingen lezingen op het gebied van rouwverwerking.

www.verliesverwerken.nl

Website van de landelijke stichting rouwverwerking. Deze stichting heeft de volgende doelen:

- het bevorderen van aandacht voor rouw in de privésfeer en in werk- en andere situaties;
- nabestaanden en hun omgeving voorzien van informatie en doorverwijzing;
- de kwaliteit van rouwzorg verhogen door de deskundigheid van rouwzorgverleners te bevorderen (beroepskrachten en vrijwilligers);
- het stimuleren van kennisontwikkeling over rouw.

Websites, speciaal voor het onderwijs:

www.heermans.demon.nl

Rouwkost. Website over rouwverwerking op de basisschool met lessuggesties, stappenplan en literatuurlijsten.

www.speciaalonderwijs.kennisnet.nl

Achtergrond informatie en links.

www.internetwijzer-bao.nl

Vele links naar rouwprotocollen, lessuggesties, verdrietkoffers en ervaringen.

www.kpcgroep.nl

Onder het thema calamiteiten is een enorm aantal lessuggesties, draaiboeken, checklisten en voorbeeldbrieven te vinden m.b.t. de onderwerpen verlies, zelfdoding, ernstige ziekte, vermissing (gezins) moord, seksueel geweld en mishandeling, (inter) cultureel geweld, intimidatie, internetgeweld, loverboys, ontvoering, brand, drugs, wapenbezit en rampen op afstand.

www.yarden.nl

Yarden vereniging heeft lespakketten ontwikkeld die inzicht bieden in de mogelijkheden van handelen in een crisissituatie, bijv. het lespakket "Hoe moet ik nou toch die klas/groep in?" Tevens heeft Yarden een eigen jeugdwebsite die is ontwikkeld in samenwerking met Stichting de kinderconsument. De kindersite is opgesplitst in drie subgroepen, 4-6 jaar, 7-9 jaar en 10-12 jaar.

Informatie voor ouders: rouwverwerking bij kinderen

Soms krijgen kinderen (plotseling) te maken met dood, geweld of een vreselijk ongeval. Dat kan hen diep raken. Kinderen hebben tijd nodig om dit te verwerken. U als ouder of verzorger kunt hier bij helpen.

Hoe zien kinderen de dood?

Hoe kinderen de dood zien hangt af van hun leeftijd.

Kinderen van 3 tot 6 jaar kennen het verschil tussen leven en dood. Ze gebruiken het woord 'dood' in hun spel. Bijvoorbeeld: Jij bent dood, je moet blijven liggen. Kinderen van deze leeftijd weten dat mensen en dieren dood kunnen gaan. Maar ze begrijpen nog niet dat dit voor altijd is; ze verwachten dat de dode gewoon weer terugkomt. Als er iemand is overleden, stellen ze veel vragen. Bijvoorbeeld: kan hij niet meer lopen, kan hij nog wat horen als ik wat zeg, wordt hij nou niet vies in de grond?

Kinderen van 6 tot 9 jaar beginnen te begrijpen dat de dood voor altijd is. Iemand die dood is komt nooit meer terug. Wat dood-zijn precies inhoudt weten ze nog niet. Ze beginnen te beseffen dat iedereen dood kan gaan, dus ook de mensen van wie ze houden. Dit maakt hen bang. Als ouders even weggaan kan een kind vragen: komen jullie wel weer terug? Op deze leeftijd stellen kinderen vragen over de kist, de begrafenis en het kerkhof. Ze willen ook weten wat er na de dood gebeurt.

Kinderen van 9 tot 12 jaar weten dat alles wat leeft eens dood zal gaan. In deze leeftijd worden kinderen steeds minder afhankelijk van volwassenen. Om niet te kinderachtig te lijken, vragen ze meestal weinig aandacht voor hun angst en verdriet.

Praten met kinderen over de dood en de overledene

Praat met uw kind over de dood en degene die dood is. Probeer zo duidelijk mogelijk uit te leggen wat 'dood' precies is. Vooral bij heel jonge kinderen is dit erg belangrijk, want anders halen ze zich van alles in hun hoofd. Vertel dat iemand die dood is niets meer voelt. Hij voelt dus geen pijn en heeft het ook niet koud. Leg de dood niet op de volgende manieren uit:

- Dood zijn is slapen, maar dan voor altijd. Uw kind kan dan bang worden als het zelf moet slapen. Slaap en dood zijn twee verschillende dingen.
- Dood gaan is op een verre reis gaan en nooit meer terugkomen. Ook dit is voor een kind lastig; het voelt zich in de steek gelaten. Waarom mocht uw kind niet mee? Het vriendje of de leerkracht kwam toch altijd terug als hij op reis ging?
- Iemand gaat dood omdat hij zo ziek is. Vooral kleine kinderen weten niet wat het verschil is tussen erge en minder erge ziekten. Als uw kind zelf eens een griepje heeft, kan het bang worden om dood te gaan. Een goede uitleg is daarom nodig. Bijvoorbeeld: een beetje ziek zijn betekent niet dat je dood gaat. Maar soms is een lichaam zo kapot dat het niet meer gemaakt kan worden. Geef eerlijk antwoord op vragen van uw kind. Als u dingen niet vertelt, gaat uw kind er zelf over fantaseren. Dat is vaak erger dan de harde waarheid. U hoeft niet op alle vragen een antwoord te hebben. Ook volwassenen weten niet alles en vinden het soms lastig om over bepaalde dingen te praten. Uw kind mag dit best merken, u mag best zeggen 'Ik weet het niet, maar ik denk ...'.

De verwerking

Kinderen verwerken een plotselinge dood ongeveer op dezelfde manier als volwassenen. Maar kinderen zijn nog niet volwassen en hebben uw steun daarom hard nodig.

Veel kinderen spelen de gebeurtenis na; ze zijn druk bezig met poppen, auto's en verkleedkleden. Dit is een goede manier om het sterfgeval te verwerken.

Zelf iets maken helpt kinderen ook om de dood een plaatsje te geven. Bijvoorbeeld: iets tekenen of iets knippen en in elkaar plakken. U kunt uw kind daarbij helpen door

bijvoorbeeld samen een brief te schrijven als afscheid of samen een tekening te maken voor de ouders van degene die overleden is.

Let op uw kind als het kijkt naar bepaalde tv-beelden en foto's in de krant. Hoe reageert uw kind hierop? Sommige beelden kunnen de nare ervaring erger maken. Bijvoorbeeld: een vreselijke foto van een ongeluk met een vliegtuig of tv-opnames van een oorlog. Vlak na een vreselijke gebeurtenis is het niet goed dat een kind veel van deze beelden ziet. Laat uw kind vlak na een vreselijke gebeurtenis niet te lang alleen, maar geef het wel de ruimte om zich zo nu en dan even terug te trekken. Laat uw kind weten dat u in de buurt bent en blijft. Het meegaan naar de begrafenis of crematie kan helpen bij het afscheid nemen. Uw kind moet van te voren wèl weten wat het kan verwachten.

Wat zijn normale reacties van kinderen op een sterfgeval?

Kinderen reageren verschillend op een (plotseling) sterfgeval. Het ene kind huilt veel en wil er over praten. Het andere kind gaat woest spelen of wordt heel druk. Weer een ander kind wordt stil en trekt zich terug.

Normale reacties op een sterfgeval zijn:

- stiller zijn dan anders;
- heel druk doen;
- minder interesse voor dingen hebben;
- onrustige slaap, nachtmerries;
- angstig gedrag, niet alleen durven zijn;
- om kleine dingen huilen of boos worden;
- minder goede cijfers op school;
- weer in bed plassen of weer duimzuigen;
- lichamelijke klachten zoals hoofdpijn en buikpijn;
- hongerig zijn;
- zich schuldig voelen over wat er gebeurd is;
- dingen doen of beslissen die het anders nooit zou doen.

